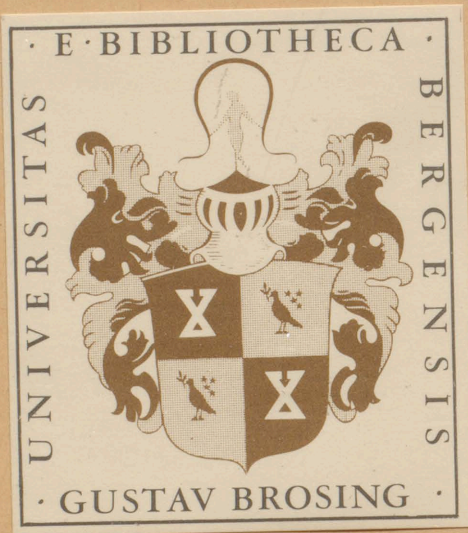

Universitetsbiblioteket
Brosing box 16

Olafsen, Olaf
Haver og Havelbrug

Universitetsbiblioteket
Brosing Box 16

130

1. etnisk-kunstnerisk Henseende — som Enders »Kvinderne ved
Grauens» i Molde Kirke og E. Petersens »Korsfestelse» i Johan-
nes-Kirken i Kristiania. En fortræffelig moderne Altartavle er
Carl Blochs »Christus vandaler». Denne og Adolf Tidemand's
»Kristi Opstandelse» Olaf Olafsen er oftere kopierede for
vore Landskirker, der vistnok gaa Ret i, naar Midlerne er smaa,
at foretrække et godt Haver anerkjendt godt Værk for en
Hvisom Ny-Composition.

ДОРНИКЪ I • ЛЕТЦКОЕ
ВЕРСЕЙ

Universitetsbiblioteket
Brosing Box 16

Haver og Havebrug i Nordens Klostre i Middelalderen.

En kirke- og kulturhistorisk Studie af O. Olafsen, Sogneprest.

Som bekjendt hørte Havearbeide med til de Beskjæftigelser, som i Almindelighed var Munkene foreskrevne. Den hellige Benedict anlagde Haver ved sine Klostre, og efter Benedictinerordenens Regler, der søger i et passende Forhold at fordele Bøn og Betragtning, legemligt Arbeide og Hvile, skal Brødrene udenfor den Tid, der er viet til Andagtsøvelser eller Hvile, fornemmelig beskjæftige sig med Markarbeide og navnlig med Havedyrkning. »Otiositas est inimica animæ«, var en gylden Regel, de skulde lægge sig paa Hjerte. At Havedyrkningen kom til at indtage denne fremragende Plads hos Benedictinerne, er begrundet i flere Omstændigheder. For det første var Italien Havedyrkningens egentlige Hjem; intet andet Sted havde den naaet en Udvikling og faaet en Betydning som her. For en Benedict, der stammede fra en gammel Slægt, og i hvem den ægte Romeraand med sin praktiske Sands for det virkelige Liv forened sig med Kristendommens Visdom og Kjærlighed, maatte det derfor frembyde sig som af sig selv at optage Havebruget som et Arbeide i Klostrene. Planteføde skulde udgjøre en væsentlig Bestanddel af Brødrenes Næring; ikke blot det asketiske Liv krævede dette, men ogsaa Hensynet til Brødrenes legemlige Sundhed, som ved Askesen ikke skulde nedbrydes. Den daglige Næring var derfor efter Ordensreglerne 2 Portioner Fisk, Æg og Bælgfrugter samt en Dessert af Frugt og Grøntsager¹⁾. Skjønt det efter det gamle Ord var saa, at »Benedictus colles amabat«, förstod dog Benedictinerne snart at

¹⁾ Se Fr. Nielsen, Haandbog i Kirkens H. II, 82.

509765

omskabe Høiene til frugtbare Marker og yndige Haver. Og dette var ikke blot Tilfældet i Italien, som egner sig saa fortrinlig til Havebrug; overalt, hvor Benedictinerne drog frem, førte de Interessen for Havebrug og Kunsten at dyrke de forskjellige Havevekster med sig, selv hid op til det kolde Norden. Senere vendte som bekendt Benedictinerne sin Hu især til videnskabelige og literære Sysler; dette hindrede dog ikke, at de ogsaa skjøttede sine Haver, om end kanske mere end før ved Lægbrødres Bistand.

De øvrige Munkeordener følger, hvad Havedyrkning angaar, alle i den hellige Benedicts Spor. Selv hos de senere Tiggerordener, hvor man kunde vente mindst af dette, finder man, som senere skal paavises, rigelige Vidnesbyrd; skjønt de efter det anførte Ord fortrinsvis yndede *oppida*, fandt de dog altid Plads til en Have. Vi skal ligeledes senere faa se, at Birgittinerne udmærkede sig ved sine Haver.

Men den Orden, som fik den største Betydning for Jordbrug og Havedyrkning, er dog Cistercienserne, hvorfor vi maa se lidt nærmere paa dem. Det, som særlig udmerker denne Orden, er dens Sands for det praktiske Liv, og besynderligt er det, at en Orden, der talte den hellige Bernhard blandt sine grundlæggende Mænd, netop skulde gaa foran i det virkelige Livs forskjellige Gjøremaal; men det er dog saa. Om Clairvaux hedder det: Dalen blev tagen under Dyrkning og afdelt i Marker og Enge; Høøsten var rigelig, Aasernes Sider tilsaaede med Korn; paa andre Steder anlagdes Vinhaver; thi Vin og Hvede maatte Klostret selv sørge for. Det egentlige Kloster, indhegnet med Mure, laa i Skoven paa Holdingen af en Aas; det bestod af lave Bygninger, hvortil en Abildgaard og Klosterhaven sluttede sig. Baade indenfor Muren og udenfor den boede Haandværksfolk af alle Slags, Skomagere, Bagere, Murere, Vævere, Møllere og en Mængde Dagleiere¹⁾. Det er denne Aand, som aabenbarer sig i Clairvaux,

¹⁾ Fr. Nielsen Haandbog i K. Hist. II, 633. Hammerich den hel. Bernhard, Krist. Kalender for 1872.

Jeg kan ikke undlade at bemærke, at medens de nævnte danske Historikere har Øiet aabent ogsaa for denne Side af Livet, har den lærde Bøhringer i sin vidtløftige Biografi af den hellige Bernhard ikke det mindste omtalt dette — det var naturligvis altfor simpelt!

som besjælede Cistercienserne og gav dem den umaadelig store Betydning for den europæiske Kultur i mange Retninger, som de fik.

Eiendommeligt for denne Orden er det, at den efter hin gamle Sætning, fortrinsvis holdt sig til *valles*. Her i vort Land ser man ogsaa denne Regel iagttaget — Lyse, Hovedøen, Tautra Klostre. Ligesaa i Broderlandene: Esrom og Sorø i Danmark, Aas, Alvastra og Nydale i Sverige o, s. v.¹⁾.

Man drev Jordbrug, Fædrift, Havebrug, forskellige Haandværk, til og med kunstig Fiskeopdræt i Cisterciensernes Klostre. Egentlige Munke og Converser med Bistand af Tjenere og Arbejdere udførte de forskellige Slags Arbejder. Især er de sidstnævnte (Converserne) i denne Henseende at mærke, hvorfor en Forfatter kalder dem for Klostrenes Arbeidsbier. Hver havde sit særegne Arbejde, og Arbejdets Fordeling, som i Nutiden spiller saa stor Rolle, var her allerede sat i System. Ved Rydning af Skov gik saaledes Abbeden foran med Krucifixet og Vievandet og tog Jorden i Besiddelse, incisores fældte Træerne, extirpatores rev op Rødderne, incensores samlede Kviste m. m. sammen og brændte det etc.

Hvert større Cistercienserkloster havde sin magister pomerii eller »Podemester«; »græsgardsmadr«, som omtales hos os, er vel det samme. Ofte var endog en af Presterne Havearbejdernes Leder; men oftest var det vel en almindelig Munk eller en af Converserne. Det er ikke usandsynligt, at det bekjendte Borsdorf-Æble skyldes Cistercienserne; ligesaa Humlens Dyrkning og Anvendelse, nye og forbedrede Agerbrugsredskaber, nye Driftsmaader m. m.²⁾.

Da Munkene i Følge med Kristendommen naaede op til Norden, kom de som Bærere af en ny Kultur, der viste sin Overlegenhed over den gamle i flere Retninger. Dette gjælder ogsaa paa Havebrugets Omraade. Min Opgave er nu at søge at paavise, at Klostrene i de tre nordiske Lande havde sine Haver ligesaavel som Moderklostrene længere syd. Naturligvis maatte Havebruget heroppe paa Grund af de naturlige Forhold i mange Henseender

¹⁾ Sml. Wieselgrende *Claustris Sviogothicis* I. Side 42.

²⁾ Se v. Møller *Svenska Jordbrukets Historie* Side 211 fl. og Fredsted *Dansk Pomologi* under Borsdorf-Æblet.

arte sig forskjelligt fra, hvad det var længere syd; men man lempede sig efter Forholdene og søgte at gjøre saa meget ud af dem som muligt.

Jeg vil først søge at fremdrage en Række Vidnesbyrd om Klosterhaverne; dernæst vil jeg forsøge, om det er muligt at komme nærmere efter, hvad man dyrkede i disse haver, og endelig vil jeg i korte Drag søge at paavise Klostrenes Betydning for Havebruget i Datiden og for Eftertiden.

Emnet er lidet bearbejdet endnu. Baade Daugaard og Lange har i sine bekendte Værker, af hvilke den sidstnævntes rager langt op over den førstnævntes, i almindelige Træk søgt at paavise den Betydning, Klostrene havde baade for Havebrug og andre praktiske Sysler. Men desværre har de ikke mange Vidnesbyrd fra Samtiden selv at fremføre, og det er netop disse, vi ønsker at høre. Der er heller ikke saa mange af dem, og det er ikke saa ganske let Arbejde at plukke dem ud. Dog tror jeg, det vil vise sig, at der er flere, end man kanske fra først af troede, om de end oftest er af lidet Værd, da de siger os saa lidet.

Jeg bør dog tilføie, at jeg ikke har sat mig til Opgave at behandle alle Klostre i Norden. Jeg har væsentlig holdt mig til Norge og Danmark; af Sverige har jeg fornemmelig behandlet Vadstena af den gode Grund, at jeg kun for dette Klosters Vedkommende har haft Adgang til de fornødne Kilder. Rhytzelius og Wieselgreens Værker om de svenske Klostre er temmelig tarvelige efter Nutidens Fordringer. Der gives rimeligvis Specialværker om enkelte Klostre i Sverige som i Broderlandene, men de har ikke været tilgængelige for mig. Heller ikke hvad de danske Klostre angaar, gjør jeg Fordring paa at være udtømmende; kun for Norges Vedkommende har jeg søgt at faa med, saa vidt det stod i min Magt, alle de Oplysninger eller Vidnesbyrd, som der her kunde være Tale om; men jeg tvivler dog ikke paa, at man vil kunne finde flere.

Det beror heller ikke paa, at ethvert Vidnesbyrd kommer med, dersom det ikke i og for sig er af noget synderligt Værd. Som det vil sees, bliver det oftest kun et Vidnesbyrd om, at Klosteret har haft en Have, og det kan man i Almindelighed slutte sig til fra andre Klostre; det gavner derfor lidet Kjendskabet til Klostrene og Forholdene inden dem, naar vi ikke faar mere at

vide. Herfra undtages dog de Tilfælde, hvor man af en eller anden særlig Omstændighed kan have Grund til at tvivle paa, om et Kloster har haft nogen egentlig Have.

Idet vi begynder med Danmark, vil jeg først kortelig anføre, hvad Daugaard siger om Forholdene ved de danske Klostre i Almindelighed:

»Den hellige Benedict havde paalagt sine Munke at arbeide, at dyrke og oprykke øde Egne og omskabe dem til frugtbare Marker, at drive Haandværk, kort at lægge Vind paa de borgerlige Sysler. Denne Munkelov har gavnet flere Lande; de herlige Klostre i Tyskland, Frankrig og England med deres skønne Haver, frugtbare Marker og yndige Lunde ere ved Munkes Flid fremkomne paa de Steder, som hidtil var Ørkener.«

Han vil ikke benægte, at Munkene har bidraget meget til Agerdyrkningens Opkomst, men anser det dog nødvendig at pege paa, at »alle Klostre (d. e. i Danmark), vi kjende, blev stiftede paa opdyrkede Steder: i Kjøbstæder, Landsbyer eller paa Kongers og Stores Godser«. Hertil skal jeg bemærke, at dette Argument ikke slaar til; fordi om maaske Munkene ikke nedsatte sig i øde Egne, saa kunde deres Indflydelse dog være lige stor. Den Rydning og Dyrkning, de forefandt, var ganske vist saa indskrænket og ufuldkommen, at der blev nok at gjøre. Man bør ikke gaa ud fra Nutidens Forhold. Om de engelske Munke ytrer Forfatteren, at man ikke kan antage, at de med egen Haand skulde have beredt sig Bolig, og derfra »fik dog Danmark uden Tvivl sine første Munke. Dog kunne selv disse Munke have haft en velgjørende Indflydelse paa Landbruget, idet de kunne have undervist dem, som de lod arbeide for sig, om den i England brugelige Maade«. Disse Ord er ogsaa noget vildledende. At Munkene selv byggede sine Boliger, kjender vi jo godt til andetstedsfra, og hvad der skulde være i Veien for, at specielt de engelske Munke gjorde dette i Danmark, kan jeg ikke indse. De byggede ganske vist baade sine Huse og gjorde meget andet naturligt ved Hjælp af Landets Børn. Og de ikke alene kunde, men de *maatte* øve den største Indflydelse paa Landbruget i sit nye Fædreland. Derimod har han ganske Ret, naar han siger, at Munkene og deres Converser havde den største Fortjeneste af Frugtdyrkning, og at

Haver fandtes ved alle Klostre i Landet endog ved Franciskanernes og Dominikanernes¹⁾.

Jeg har tilladt mig at anføre dette, baade fordi Forfatteren har Autoritet, og fordi han i Hovedsagen støtter den Anskuelse, jeg nærer, om der end er nogen Uklarhed og Misforstaaelse hos ham.

Idet jeg hermed gaar over til at betragte Forholdene nærmere ved en Del danske Klostre, vil jeg begynde med *Ebelholt*.

Ebelholt var egentlig en Bolig for regelbundne Kanniker af St. Augustins Regel efter St. Victors Institution i Paris. Biskop Absalon indkaldte i 1161 Vilhelm fra Genoveva-Klostret ved Paris til Eskildsø ved Isefjorden for at reorganisere dette. Herfra stiftede Abbed Vilhelm nogle Aar senere Ebelholt. Navnet afledes af Æble eller kanske Apald, dansk Abbel, Abild. Muligens har det faaet dette Navn af de Æbletræer eller den Frugthave, Abbeden plantede her. Vilhelm stod i levende Forbindelse med Abbed Stephanus i det nævnte Kloster ved Paris og fik fra ham Rødder, Urter, Frø etc. til Klosterhaven. Cæterum olerum semina et herbarum diversarum atque radicum et arborum surculos tuæ nobis prudentiæ providere relinqvamus²⁾. Ved surculi betegnes rimeligvis baade Rodskud og Podekviste. Brevet er mærkeligt, idet det viser os, hvorledes Klostrene i Norden fik Planter, Frø etc. fra Moderklostre længere syd. Abbed Vilhelm vilde vænne sine Munke til Grønsager efter de franske Klosters Forbillede. Men det faldt haardt at vænne Danskerne hertil, og vi kan temmelig sikkert slutte, at det faldt temmelig haardt overalt i Norden. Rimeligvis maatte man i mange Klostre slappe Fordringerne til Faste; thi Nordboerne kunde ikke leve af samme Føde som Sydboerne. Mærkeligt er nu, hvad Munkene i Ebelholt siger om sin Abbed, da han vil have dem til at æde Blade (Salat): Væ nobis, cur in diebus nostris huc advenit homo pannosus (dette pjaltede Menneske), vilis homuncio, qui nihil bibens, nil manducans, sed meliora quæque domus in argento et auro commutans et in oculis suis reponebat, nos inedia ciborum torquet, pro cibio folia arborum et her-

¹⁾ Daugaard de danske Klostre S. 98 fl.

²⁾ Langebek Script. Rer. Danie. VI., 75.

bas agrestes subministrans. Det ligger et helt Tidsbillede i disse Ord. Nordboerne vilde have kraftig Kost og stærk Drik og Overflod af begge Dele, og Munkene var ogsaa beheftede med Verdens Daarlighed!

Forbindelsen med Frankrig over Genoveva-Klostret og siden over andre Klostre blev uden Tvivl af stor Betydning ikke blot for Danmark, men for hele Norden, og Abbed Vilhelm er en af Kulturens Pionerer i sin Tid¹⁾.

Om Ebelholt Kloster meddeles endel nærmere Oplysninger i Kirkehist. Saml. 4de R. 2det B., men om Klostrets Have findes intet. Dog omtales en Gaard i Jyllinge, der brugtes senere som Prestegaard, og her nævnes i et Thingsvidne af 17de Mai 1585 gjentagende Prestens Have. Rimeligvis stammer denne Have fra Klostret og dets Beboere.

I det anførte Skrift af Damborg findes et Par Oplysninger, som jeg vil anføre. Nu er det gamle Ebelholt forsvundet, men, siger Forfatteren, »endnu i forrige Aarhundrede var Ruiner tilbage af Klostret, som viste, at dets Bygninger havde haft et betydeligt Omfang; ogsaa af Klosterhaven var der Spor at se.« Om det gamle Eskildsø, som Munkene forlod for at grunde Ebelholt, anfører han Abbed Vilhelms Bestemmelse, at det aldrig maatte afstaaes, da det var nyttigt ved sine Frugthaver og Græsgange²⁾.

I Sorø laa Danmarks rigeste og mægtigste Kloster, stiftet af Skjalm Hvides Sønner omkring 1150. Det tilhørte Cistercienserordenen og havde derfor selvfølgelig sin Have. Vi faar en liden Oplysning herom i Anledning af den Ildebrand, der 1247 lagde Klostret i Aske. Ilden fortærede foruden Kirken: begge Dormitorier, Munkenes og Conversernes, den større og mindre Gjestestue (diversorium hospitum), Klostrets Omgange, Sygestuen, Munkenes og Conversernes, Møllen, Braxatorium (Maltloft?), Underkjældermesterens Hus, alle Smedie- og *Havehuse*, Væverens Hus, Hestestalden, et Hus med Hjul til at øse Vand med, Møllen med 4 Hjul etc.³⁾. De her nævnte Havehus har maaske været Opbevaringsrum for

¹⁾ Om Abbed Vilhelm kan henvises til Damborg Abbed Vilhelms Levnet, Indbydelsesskrift for 1867 til Examen ved Herlufsholms Skole.

²⁾ Nævnte Skrif S. 32 og 27.

³⁾ Script. Rer. Dan. IV, 531 fl.

Planter og Haveprodukter eller kanske Beboelseshuse for Podemesteren eller Humlegaardsmesteren med hans Folk, kanske ogsaa begge Dele. Derimod tør man vel neppe antage, at de var komne saa langt, at de havde Vexthuse, om end i en simpel Form. Møllen bør ogsaa mærkes; den findes gjerne ved Cistercienserklostrene. Hjulet til at øse Vand med har sikkert været benyttet baade til Kjøkken, Fjøs og Have.

Der omtales en Strid mellem Klostret og Indbyggerne i Landsbyen Toaker om Retten til en Eng. Erkebiskopen dømte, at Landsbyen skulde have alle Træer, der ikke bar Frugt, Klostret derimod alle, der bar Frugt. Om derved menes Frugttræer, er dog usikkert, om end muligt¹⁾. Senere tales der om en Tvist mellem Klostret og Opsidderne i Lille Kælby om Grændserne. Grændserne fastsattes af 12 Mænd og gik fra Skulleberg ad qvandan arborem, qvæ dicitur *Stenapald*. Om dette har været en bestemt Sort Æbler, eller om Træet havde faaet sit Navn af en Sten i Nærheden, vilde være interessant at vide. Intet siges derom²⁾. En Munk Thrugillus skjænkede i 1339 Klostret sin Jord med *Pomeriis* d. e. Æblehaver m. m.

I Nestved laa St. Peders Kloster, der tilhørte Benedictinerne. Det flyttedes i 1261 ud fra Byen til en nærliggende Skov, hvorefter de fik Navnet *Skovkloster*. Iblandt de Afgifter, Klostret skulde betale til Byen, nævnes *Torvgjæld*, der svaredes af dem, der handlede paa Torvet, blandt andet af *Løgvogne*. Det er efter dette rimeligt, at man fra Klosterhaven sendte Kjøkkenurter — vel ikke blot Løg — til Salg paa Torvet⁴⁾.

I Klostrets Liber donationum omtales en Have i Adderup næst op til Gildehuset som tilhørende Klostret⁵⁾. En Kaalhave i Boslunde blev Klostret skjænket⁶⁾. Klostret gav Sortebrødrene i Nestved i Bytte for en Gaard en liden Have⁷⁾. I 1433 fik Sorte-

¹⁾ Ser. Rer. Dan. IV., 463.

²⁾ Script. Rer. Dan. IV, 501.

³⁾ Sepr. Rer. Dan. IV, 507.

⁴⁾ Ser. Rer. Dan. IV, 362.

⁵⁾ Ser. Rer. Dan. IV, 347.

⁶⁾ Smst. S. 350.

⁷⁾ Smst. S. 372.

brødrene i Nestved af Skovkloster et Vænge udenfor den østlige Port, »item unum alium fundum australiter et immediate juxta eorum pomerium« i Bytte mod andre Grundeiendomme. En Ridder Johannes Olafsen erkjendte i 1353 at have kjøbt en Humlegaard af Klostret¹⁾. I en Skov kaldet Bylodt har Klostret tre Parker og skønne Haver (duo pulchra pomeria²⁾).

I Abed Jeips Regnskab for 1467—81 nævnes blandt Klosters Tjenerskab: Kokke, Bryggere, Kjøgemester, Kjelderdreng etc. ogsaa en *Humblæmester* d. e. Gartner. Ogsaa kvindelig Betjening nævnes som Ingeborg i Stegerset, Margrete i Deiegaarden osv.³⁾

Vi faar endog vide Navnet paa Humlæmesteren i 1467: Tosten humlæmester. Han havde sin Hjælper: Humlæmesterens Svend. Ligesaa omtales Klosters *Humlægard*⁴⁾.

I 1560 overdroges Klostret ved Mageskifte til Herluf Trolle, der med sin bekjendte Hustru Birgitte Gøye her grundlagde den siden saa berømte Stiftelse Herlufsholms Skole. Om denne Stiftelse og dens gamle ærværdige Bygninger findes interessante Oplysninger i det ovenfor nævnte Værk af Professor Melchior (Historiske Efterretninger om Herlufsholms lærde Skole), hvor der tillige findes flere Tegninger, der viser os de gamle Bygningers Beliggenhed, Udseende m. m. og hjælper os til en klarere Forstaaelse af Forholdene i Klostret. Her ser man saaledes de vidtløftige Haver, der omgiver Gaarden, som vi paa Forhaand kan antage maa være Levninger eller Fortsættelse af den gamle Klosterhave. At saa virkelig er Tilfældet, faar man Vished om, naar man nærmere studerer den første og ældste af Tegningerne og sammenholder dermed Forfatterens oplysende Bemærkninger. Det sees deraf, at Levninger af de gamle Havemure har været synlige langt ned i Tiden, og disse var visselig intet andet end den gamle Klosterhaves Mure. Navnet Prestehaven, som den efter Forfatterens Opgivende tidligere kaldtes, synes ogsaa at tyde paa, at den har til-

¹⁾ Scr. Rer. Dan. IV, S. 403.

²⁾ Smst. S. 404.

³⁾ Se Melchior Hist. Efterretn. om Herlufsholms Skole S. 22.

⁴⁾ Se N. Dansk Mag. V. H. 3 S. 200.

hørt Munkene. Rimeligvis har der ogsaa været en eller flere andre Haver til Klosteret¹).

I Nord Sjælland laa det gamle og anseede Esrom Kloster, tilhørende Cistercienserne. At der har været Haver her, kan vi efter hvad forhen er oplyst om denne Munkeorden, ikke være i Tvivl om. Klosters Brevbog er udgivne i Codex Esromensis af O. Nielsen, og her finder man et Par Oplysninger, der beviser Rigtigheden af vor Formodning.

I Pave Gregor den 8des Brev af 22de Februar 1228, hvor han tager Klosteret med alle Brødrene i sin Beskyttelse, specificeres de forskjellige Eiendomme og Besiddelser, som Klosteret skal beholde i Fred, og hvoraf der ikke skal kræves Tiende. Her nævnes blandt deres Herligheder ogsaa *horti*, Haver, ja endog vineæ, Vingaard. Naar der medtages ogsaa Vinhaver, da maa det vel bero paa Ubekjendtskab med de virkelige Forholde fra det pavelige Kancelies Side. I Innocens den 9des Beskyttelsesbrev af 28de Marts 1244 nævnes alle Haverne som Gjenstand for den hellige Faders Omsorg ved Siden af Fiskerier, Møller, Skove, Græsgange osv. I 1286 overdrog Paulus Hvit sin Gaard i Tisville med domibus, *pomeriis*, silvis, pratis, pascuis, fructibus etc. til Brødrene i Esrom. I 1291 overdrog Margareta, Knut Røoths Hustru, sine Eiendomme i Bosethorp, hvoriblandt *Have* til St. Marias Kloster i Esrom for at faa Forladelse for sine Synder²).

I. B. Løfler har udgivet *Esrom Kloster*, Beskrivelse med flere Plancher. Her er bl. a. indtaget en Tegning fra Resens Atlas (1647), der viser os de gamle Klosterbygninger, hvor der i Syd, Sydvest og Sydøst er antydnet en Frugthave. Naar man tænker sig den nævnte Tegning udfyldt med Kirken paa Nordsiden med Kirkegaard og forskjellige Bygninger mod Vest, saa har vi Klostergaarde efter den almindelige Plan, og vi skal da have Haven netop der, hvor den er antydnet. Man sammenligne hermed Billedet af det gamle Herlufsholm, hvor dette træder særdeles klart frem.

Om Præstø Klosterhave har vi en ganske interessant Beret-

¹) Se Melchior, Anf. V. S. 405 og fl. St.

²) Codex Esromensis S. 18, 36, 167 og 172.

ning fra den Tid, da Klostret var i Opøsning, som viser os, at Haven baade maa have været af anseelig Udstrækning og haft gamle og store Træer. Den 23de Marts 1554 faar nemlig Jørgen Bragde Befaling af Koggen til at indlægge de Pæretæer og Abildtræer, som blev afhuggede i Præstø Klosters Abildgaard, i et Hus, hvor de kunde ligge tørt¹⁾.

Der kan vel neppe være Tvivl om, at det her er Tale om dyrkede Æble- og Pæretæer, og at det er den gamle Klosterhave, som saaledes ryddes. Den sidst citerede Forfatter (Rørdam) siger derefter med Rette: Skjønt man maa formode, at Veden af Frugttræerne skulde anvendes til Møbler, gjør det dog et trist Indtryk at se den Abildgaard, som Munkenes Flid havde opelsket, behandlet paa denne Maade.

I Nærheden af Helsingør laa St. Maria Kloster, der tilhørte Carmeliterne. At dette Kloster maa have haft en anseelig Have, kan sluttes deraf, at Stedet senere var bekjendt for sin Have; man har her et af de mange Eksempler paa, at hvad Munkene ved sin Flid og Indsigt skabte, forplantede sig til en nyere Tid. Klostret gik nemlig ved Reformationen over til et Hospital og blev senere et kongeligt Lystslot, Marienlyst. Dets smukke Have omtales af Daugaard som opindeligt anlagt af Carmeliterne²⁾.

Franskmanden Carl Odier, der i 1634 besøgte Danmark og har udgivet en Reisebeskrivelse i 1656 i Paris, hvoraf Brudstykker er meddelt i 2det Bind af Schlegels Samlung zur Dänischen Geschichte, omtaler med Beundring den kongelige Have udenfor Helsingør og Lysthuset, bygget af Christian den 3die m. m.³⁾.

Den engelske Reisende John Carr besøgte Stedet i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede og udtaler sig i høie Toner om det, især fordi han drømte om, at han her havde fundet Skuepladsen for Hamlets Bedrifter⁴⁾.

Men vigtigere end begge disse bekjendte Forfattere er for os og vort Øiemed en Reiseberetning af en Tysker Herm. v. Ze-

¹⁾ Kancelliets Brevbøger, sml. H. Rørdam Kirkehist. Saml. 4de R. 2det B. S. 207.

²⁾ Se Daugaard S. 197.

³⁾ Anf. Verk, 2 B. S. 99.

⁴⁾ John Carr Beschreib. einer Reise etc. (oversat) S. 95 fl.

sterfleth, der besøgte Stedet omkring Aar 1600. Han siger om Stedet: Vestenfor Byen Helsingør har Kongen en Have fuld af Urter og Træer med brede Alleer og med et Lysthus etc.²⁾

I Helsingør fandtes endvidere St. Nicolai Kloster, tilhørende Dominikanerne. Stiftelsesbrevet, der er udstedt af Kong Kristoffer af Bayern i 1441, meddeles i Kirkeh. Saml. Det hedder i dette: Wy have unt oc giffuet sworte brøthre orden een Grund til Closterstedt liggendes i fordø Helsingør sønnan vidh byen udenfore graven in til adelwæg hen paa alle sidher omkring liggendis til ewin-neligh æghæ at byggæ paa kircke, closter, thegellade oc andræ hus, thær thøm ære nyttelighe, *abildgardh, humblegardt-kaalgardt oc have*, at scicke oc fly oc hæghnæ medh gryfft till indflucht oc udfucht efter there moth oc nyttæ i alle made²⁾.

Her nævnes altsaa baade Abildgaard, Humlegaard og Kaalgard og desuden en Have, indhegnet med Grøft omkring. Om dette er Have i den Betydning vi nu tager Ordet eller om det er, hvad man kalder en Hage (d. e. indhegnet Beitestrækning), er ikke saa let at afgjøre; men Sammenhængen taler unægtelig for den første Opfatning. Det bør dog bemærkes, at man endnu paa denne Tid brugte Ordet Hage og i Danmark rimeligvis ogsaa Have i den gamle Betydning: Et Indgjærde for Kreaturer. Men Betydningen Have er ogsaa meget gammel i Danmark. Udtrykket gjenfindes i Klosters Regnskaber fra 1552, da der omtales en Have, som laa hos Graven ved St. Nicolai Kloster. Her synes det dog, at der ikke kan menes andet end vort *en Have*. I 1464 tilskjødede Gyde, Enke efter Jeppe Nilsen, Klosteret en *humblehave*.

At der i det nævnte Stiftelsesbrev bruges forskellige Benævnelser, viser, at man i Klostrene paa denne Tid havde flere Haver, noget som ogsaa viser sig paa andre Steder.

I 1536 den 14de Mai skænkede Kong Kristian den 3die Sortebrødre-klosteret med Hus, Jord, *Abildgaard*, osv. til Helsingør By til et Hospital.

I Kjøbenhavn havde Franciskanerne eller Graabrødrene, som de kaldtes i Danmark, et Kloster paa det Sted, som senere efter

¹⁾ Trykt i Suhms nye Samlinger 3die B. S. 97 flg.

²⁾ 4 R. I B. S. 57.

dem kaldtes Graabrødretorv. I 1440 blev Klostret ophævet, og vi faar da høre et og andet, der er af Interesse for os. Kongen bestemte, at *Graabrødres Abildgaard* skulde udlægges til Stræder, og at der af Husene, som opførtes, skulde svares Afgift til Helliggeists Hus. Graabrødre Kloster skulde lægges til Universitetet til »et Studium« etc. Dette Brev ophævedes delvis ved et nyt fra 1532, hvorved Graabrødres Kloster, Kirke, Kirkegaard og alle de Huse, derpaa staar, og al fornævnte Klosters Gaard og Haver, som de nu forefindes, skjænkedes til Borgermester og Raad for at lægges til Helliggeist Hus og Hospital¹⁾. Man ser heraf, at Graabrødrene i Kjøbenhavn havde baade sin *Abildgaard* og sine *Haver* og det inde i selve Byen.

I Kjøbenhavn havde ogsaa Klarisserne et Kloster, der benævnedes St. Klara Kloster. Til Klostret med Kirke, Kirkegaard og *Haver* hørte al den Grund, der ligger mellem Klareboder, der er opført paa Klostrets Grund og Silkegaden²⁾.

St. Anna Hospital i Kjøbenhavn fortjener ogsaa at nævnes i denne Sammenhæng. Det var ingen Klosterstiftelse, men lignede dog en saadan i meget, navnlig ogsaa deri, at det havde sine Haver. I *Kjøbenhavns Kirker og Klostre* er trykt Pave Leo den 10des Beskyttelsesbrev for Klostret og dets Grundlægger Klaus Jensen Dene, et meget interessant Aktstykke. I den meget omhyggelige og vidtløftige Opregning af alle Klostrets Herligheder forekommer baade horti og vinæa, arbores og arborum fructus.

Helligaands Kloster og Hospital fortjener ogsaa at nævnes her, I 1504 fik Helligaands Kloster 6 Boder og en *Kaalhave* af Jens Hallandsfar, Bager i Kjøbenhavn. I 1510 købte det en Jord paa *Rosengaarden*, i 1516 fik det en Jord og Grund paa Rosengaarden, og samme Aar købte det et Stykke Jord op til Rosengaarden³⁾. Om denne Rosengaard savnes nærmere Oplysninger.

I Skjelskør laa der et Dominikanerkloster, som man kun lidet kjender til. Kong Kristian den 3die skjænkede det til Kantseren Johan Friis; Bygningerne blev nedbrudte, og i 1570 skriver

¹⁾ Se Rørdam Kjøbenhavns Kirker og Klostre S. 285 fl., hvor de nødvendige Henv. gives.

²⁾ Se Rørdam m. V. S. 287 fl.

³⁾ Se Rørdam anf. V. S. 312 flg.

Kong Frederik den 2den, at han har undt og tilladt Borgermesteren i Skjelskør og Byens Borgere at beholde til evig Eiendom den Plads og Jorderne, som samme Kloster har staaet paa, med Gaardsrum og *Haverum*¹⁾.

I Lund, det gamle Erkebispesæde, var der flere Klostre. Saaledes havde Benedictinerne et Kloster her, St. Peders Nonnekloster, der skal være stiftet omkr. 1150 af Erkebiskop Eskild. Vi har en Forordning af Erkebiskop Birge i Upsala 1508 om Klosters Beboersker, og hvad de skulde nyde til sit Underhold. Her nævnes bl. a.: *fri Kaalgrund*²⁾.

St. Maria Kloster i Lund tilhørte Dominikanerne og skal være det første Kloster af denne Orden i Danmark, anlagt i 1221 af Erkebiskop Anders Sunesøn. Det skal have haft en *skjøn Frugthave* med Karpedamme imellem St. Mortensgaden og Domkirken³⁾.

Endvidere havde ogsaa Graabrødrene et Kloster i Lund, og at dette havde sin Have (eller sine Haver), derom har vi et Vidnesbyrd i den Beretning, der er os leveret, om at Biskop Tycho af Aarhus i 1276 indviede Kirkegaarden, *Viridarium* og Omgangen⁴⁾. *Viridarium* gjengives af Daugaard med *Gronning*; men dette Udtryk synes mindre heldigt. Det er en Have, vel især en Urtehave i Middelalderens Latin. I den klassiske Latinitet er det særlig en Lysthave, et Anlæg med Træer, Buske etc⁵⁾.

I et Diplom fra Begyndelsen af det 15de Aarh. omtales, hvorledes Alle Helgens Kloster i Lund bortbyttede en Eng med en Grund *Kannikehaven* mod en Gaard i Götztorp⁶⁾.

I Halmstad var der flere Klostre, hvis Historie dog er meget dunkel. Ifølge Richardson *Hollandia* findes et Gavebrev fra Fredrik den 1ste til Magistraten i Halmstad paa to Klostre, tilhørende Sortebrødrene og Graabrødrene, Hus, Jord og Eiendom i Byen, som Munkene havde forladt, det ene til Hospital og Sygehus for der at indlægge fattige syge, saare og vanføre Mennesker — ligeledes skal Hus, Haver, Jord, Afgifter og alle Tilliggelser

¹⁾ Daugaard S. 210.

²⁾ Daugaard S. 140, Kirkehist. Saml. I, S. 69

³⁾ Daugaard S. 143.

⁴⁾ Script. Rer. Dan. S. 512.

⁵⁾ Daugaard S. 144.

⁶⁾ Wieselgren anf. Skr. II. S. 8.

tilhørende det andet Kloster være og blive til evig Tid til samme syge Menneskers Underhold. Givet paa Kjøbenhavns Slot 1532¹⁾.

Om Stubber Kloster, et Nonnekloster anlagt før 1268, findes nogle Oplysninger fra Reformationstiden, som er af Interesse. I 1538 forlenedes Iver Kjeldsen Jul med Klosters Eiendomme, og han har i sine efterladte Optegnelser leveret et mørkt Billede af Tilstanden, da han overtog Godset. Husene var yderst forfaldne, enkelte var opbrændte, andre skjæve og faldefærdige; der var ikke en Tagsten paa Taget. I 1547 købte han Klosteret for 12 765 Daler. Han omtaler ogsaa *Abildgaarden*²⁾.

Om Dominikanerklosteret i Veile, der var stiftet i 1227 og nedlagdes i 1531 fortælles, at Borgerne i Veile fik Gavebrev paa Klosteret med dets Gaardsrum og Haverum; Brødrene havde da forladt det. Kongen forbeholdt sig de *to Humlegaarde*, Træhuset, Trægaarden, og hvad Boskab og Klenodier der kunde være. I 1535 skjænkede Kong Kristian den 3die Byen Klosters *Humlehaver* og *Kaalhaver* samt Teglgaarden³⁾.

I Aarhus var der foruden andre Klostre et Dominikanerkloster, der omtales allerede i 1246. Frederik den 1ste skjænkede i 1529 Klosteret til Biskopen i Aarhus, Ove Bilde. Senere, da Biskopen var bleven afsat fra sit Embede, skjænkede Kongen Klosteret til Byerne Aars, Randers og Horsens til et Hospital for fattige og syge. »Han undte og tillod, at Sortebrødre Kloster i fornævnte Aars med hvis Huse, Plan, Bygning og Abildgaard, som findes Norden og Vesten for St. Nikolai Kirke, og desligeste dets Vandløb — — — med alt andet fornævnte Klosters Gaardsrum og *Haverum* i sin Længde og Bredde, som samme Kloster nu begreben og forefunden er, herefter til et almindeligt Hospital — — til evig Tid være og blive skal⁴⁾.

Om Dueholm Kloster paa Mors, der tilhørte Johannitterne eller var et Johannitterhus og derfor noget forskjelligt fra de almindelige Klostre, findes Oplysninger i Dueholms Diplomatorium, udgivet af O. Nielsen. En Anders Nielsen sees i 1427 at have

¹⁾ Se Wieselgren Anf. Skr. II. 13, sml. Daugaard S. 154.

²⁾ Daugaard S. 437. Kirkehist. Saml. I. S. 67. Danske Saml. I. S. 55 fl.

³⁾ Daugaard S. 433.

⁴⁾ Daugaard S. 386 fl.

skjænket to Gaarde til Klostret mod at nyde Ophold der sin Levetid. Blandt andet, som her opregnes, er ogsaa et *Kolgardrom*¹⁾. I et Thingsvidne om Mærkeskjel mellem en Del Gaarde, som opregnes, og hvori ogsaa Klostret var interesseret, omtales en *Have* og en *Porshave* som Klostrets Eiendom. Hvad der her menes med Have, er tvivlsomt. De samme Udtryk, baade Have og Porshave, gjenfindes ogsaa i andre Diplomer, saaledes i Nr. 169 og 178, og det er rimeligvis samme Have, der menes. Porsen (*myrica Gali L.*) er vildvoksende i Jylland, og det ligger vel nærmest at antage, at der med en Porshave menes et indhegnet Stykke Mark, bevokset med Pors, som frededes og behandlede som en Havevekst. Forøvrigt synes det som om Porsen paa sine Steder ogsaa blev dyrket paa Grund af den stærke Brug, der gjordes af den i Datiden. Man anvendte den nemlig som Tilsætning til Øl, og Porsøl var nok meget yndet særlig af de leverø Lag. Herom kan man finde videre Oplysning i Schübelers *Viridarium*²⁾.

Af Dueholm Kloster findes en Tegning efter Resen i det nævnte Værk og her viser det sig tydelig, at Klostret har haft en Have; Fladeindholdet har været temmelig ringe; men det har rimeligvis været flere Haver.

Om Dominikanerklostret i Odense siger Daugaard uden at anføre nogen Kilde — at det havde *flere* Frugthaver, da der tales om *den største* Frugthave³⁾.

I Odense havde ogsaa Johannitterne et Kloster: St. Hans's Kloster i Odense. Om dette har C. Paludan Müller i et Indbydelsesskrift til Eksamen ved Odense lærde Skole i 1831 leveret en Afhandling og aftrykt en Del Diplomer i Uddrag. Her findes en Oplysning om, at en Hans Haak af Odense meddelte Klostret Brev paa en *Humlehav* Vest for Byen ved Piledæmningen. Dette var i 1470. I 1495 tog Prioren »Laughævd« paa Klostrets *Humlegaard, Abildgaard, Teglgaard, Eskehav* og *Kaalhav*. Her nævnes 4 forskellige Haver tilhørende Klostret⁴⁾.

Af hvad her er anført om de danske Klostre, sees det, at

1) Dueholms Diplom S. 51.

2) Under Pors I. S. 456.

3) Daugaard S. 98.

4) Anf. Skr. S. 18 og 21.

der har været Frugthaver og Urtehaver eller en af Delene ved alle de her omtalte Klostre. Det er ikke Tvivl om, at man vilde kunne finde mange lignende Vidnesbyrd ogsaa om de Klostre, som her ikke er omtalte, naar man kun kjendte nærmere til deres skriftlige Efterladenskaber, ligesom flere Vidnesbyrd visselig vil kunne bringes frem for Lyset om de her nævnte Klostre, end som ovenfor er skeet. Man kan derfor med temmelig stor Vished gaa ud fra, at der ved alle danske Klostre fandtes Haver, baade Frugthaver og Urtehaver, og at Klostrenes Beboere med stor Flid lagde sig efter at dyrke, hvad de behøvede til sin Husholdning. De havde egne Folk, der arbeidede i Haven og egne Gartnere, hvad enten disse var Munke eller Lægbrødre.

Hermed gaar jeg over til Sverige, hvor jeg fornemmelig vil dvæle ved Vadstena Kloster, da det er det, vi bedst kjender af alle svenske Klostre, og da det naturligvis tjente som Mønster for alle Birgittinerordenens Klostre i Norden.

Jeg skal først anføre, hvad Hammerich siger, da han har gjort Birgittinerne til Gjenstand for særskilt Studium:

Hvert Konvent havde sin egen »Trægaard« — — — Klosterhaverne anlagdes af den bekjendte Jon Person og vare i stort Ry for sine Frugttræer og udenlandske Vekster. Klostret selv talte mellem sine Beboere Bygmestre, Glasmestre, Murmestre, Malere, Billedhuggere, mekaniske Kunstnere, *Gartnere* og Haandværkere af alle Slags. — Brødrenes og Søstrenes Urtegaard var adskilt ved en 3 Alen høi Mur. — — I 1506 vilde Brødrene udvide sin Frugthave, men det var vanskeligt, da flere Gaarde laa i Veien¹⁾.

Brødrene og Søstrene spadserede almindelig i Haven og forfriskede sig og glædede sig der. De drak sammen i Haven. Kong Johan og Abedissen spadserede i Haven, og den sørgende Nonne gaar ud i »Trægaarden« og ser paa Træerne og tænker paa sin Elskede²⁾. Om Havebruget i Almindelighed hos Birgittinerne siger Forf.: »Vildvoxende fremmede Væxter her og de gode Frugttræer er en Arv fra Klosterhaven, og endnu gror St. Britas Løg i Bondens Urtegaard.«

¹⁾ Hammerich den hellige Birgitta S. 269, 276, 282, 285, 302.

²⁾ Den hellige Birgitta S. 286, 302, 327, 335.

I den hellige Birgittas Aabenbarelses, revelationes extravagantes Cap. 36 hedder det, at man ei bør nyde jevnlig Peber, Kommen eller saadant Krydderi, men almindelige Urter, som Jorden bær paa det Sted, hvor de bor. I Sygdomstilfælde derimod maa de nyde fremmede Kryderier. I denne lille Bemærkning, som synes saa intetsigende, gjenkjender vi den hellige Birgittas milde Aand, hendes Klogskab og nationale Sind. Hjemlandets Planter skulde dyrkes og bruges.

I samme Bog af Aabenbaringerne Cap. 13 siges det, at det skal være de fastende tilladt at æde foruden Vand og Brød *Frugt* og *Bær* — en Anvisning, som vi nok kan tænke os blev fulgt med Glæde af mange Ulykkelige, der plagede sig med Faste.

Flere Oplysninger om Haven ved Vadstena Kloster findes hos Rhytzelius: *Monasteriologia Sviogothica*. Saaledes fortæller han, at Johan den 3die, der særlig yndede Birgittinerne, befalede, at Hr. Bengt Carlson skulde tilbagegive Søstrene »Klosterträdgården«. Dette var 1575. Han beretter om Carl den 9des Besøg i Vadstena i 1595 ved Hertug Magnus's Begravelse. Kongen fandt da i en »gammel indhul Æple« en Mængde Barnehoveder, som »de letfærdige Nonner havde myrdet«. (Dette smager stærkt af Tiden!). Han regner op, hvad der findes tilbage af Klostret paa Forfatterens Tid (omkr. 1740), deriblandt »Klosterträdgården«, är herlig och frugtbar. Är dog mest remarkabel af St. Britas helsosama Lök.« Naar denne flyttedes til andre Steder, tabte den sin lægende Kraft, hvilket Dr. Urban Hjerne havde forsøgt og fundet!¹⁾

St. Britas Løg er efter Jensen-Tusch Nordiske Plantenavne det samme som Ramsløg (*Allium ursinum*).

I *Diararium Vadstenense* findes flere Oplysninger og Bemærkninger, der hører under vort Emne. Saaledes siges der om den ovenfor nævnte *Fon Person*, at han var en »homo sollicitissimus in ædificando monasterio. Hic primo plantavit pomerium fratrum et multa bona procuravit monasterio«. Han var saaledes baade Bygmester og Havebruger. Det sees af de anførte Ord, at pomerium brugtes om en Frugthave, hvad jo egentlig skulde hedde pomarium, men uden Tvivl er Ordene blevet forvekslede; man træffer

¹⁾ *Monasteriologia* S. 92, 97, 99.

en Mængde Eksempler fra Middelalderen paa, at Ordet har været brugt i den nævnte Betydning. Dette bemærkes, da det har været udtalt, at man ikke har Ret til at tage pomerium i Betydning af Frugthave¹⁾.

Samme Aar hedder det om en Lægbroder Petrus Sartor, at han var altid virksom snart med at lappe Brødrenes Klæder, snart med at grave i Haven (nunc suendo et reficiendo vestimento fractum, nunc laborando et fodiendo in horto).

Under 1415 omtales, at Kong Erik besøgte Klostret, og at han gik ind i Haven (pomerium).

Under 1434 omtales, at en Jon Ericson af Bønderne blev greben i Søstrenes Procurators Hus *circa pomerium earum* og trods Advarsel, at de ikke maatte krænke Klostrets Privilegier, ført til Motala »tanquam anem« og halshugget.

Under 1448 staar bemærket, at mellem Paaske og Pintse paabegyndtes Muren om Frugthaven (pomerium).

I 1479 omtales en Ildebrand, som ødelagde en stor Del af Klostret og en stor Del af Træerne i Haven (magna pars arborum in pomerio).

I 1485 omtales en ny Ildebrand i Klostret; det siges her: *fracta porta pomerii fratrum*.

I 1489 omtales *translatio St. Catharinæ*, hvorved Erkebispem og 4 Biskoper foruden en uhyre stor Folkemasse var tilstede og gik gennem *Brødrenes Have* ind i Klostret.

Under 1517 omtales, at Brødrene udvidede sin Have: *In æstate fratres coeperunt dilatare pomerium juxta aquas pro quadam piscine, ponendo murum magnum et altum extra privetum gerando usque ad antiquum murum pomerii*.

Under 1509 nævnes, at der døde en Broder Ingmar Johanness. *Hic fuit bonus hortulanus et cantor*. Denne Mand, som var Diacon og Sanger, var saaledes ogsaa Gartner.

Om Askaby Kloster, der var et Nonnekloster af Cistercienser-Ordenen (af Benediktinerordenen efter Rhytzelius), fortæller denne Forfatter, at Trädgården har ikke været liden, men at den senere hen havde været forsømt og paa hans Tid i omkring 100 Aar

¹⁾ Diarium Vad. under 1405.

havde udgjort en god Ager for Prestegaarden¹⁾. »Amplissimus ejus hortus agriculturæ pastoris ecclesiæ brevi inserviit.«²⁾.

Om Arboga Kloster, der tilhørte Minoriterne og var stiftet omkring 1285, fortæller den samme Forfatter, at det havde saa stor en Have, at der siden 1634 var bygget 10 store Gaarde paa den. Selv om man her gaar ud fra, at det kun er Bygaarde, der er Tale om, saa bliver det dog et anseeligt Areal, især da Gaardene var store. Jeg frygter for, at der er nogen Overdrivelse her³⁾.

Om Beckaskogs Kloster fortæller han, at de gamle Bygninger nu (d. e. paa Forfatterens Tid) delvis var borttagne etler forandrede; Haven omtales, og denne er rimeligvis en Levning eller Fortsættelse af Klosterhaven.

I Skeninge var der et Kloster, tilhørende Cistercienserne; det skal senere være blevet overdraget Dominikanerne. Om dette Kloster findes et Brev af 1413, hvori Prioren og alle Brødrene leiede (locabant) Borgermesteren i Skeninge *to Kaalgaarde*. I 1466 gav Margit Grothaus etc. St. Olafs Kloster (d. e. nævnte Kloster i Skeninge) *fundum* med trädgård, källa, Kaalgaardsrum etc. ita ut filii Thomæ — — mariti Magni et ipsius, in libro claustris incryptorum, memoriæ æternæ celebrarentur⁴⁾.

Her fortjener ogsaa at nævnes det gamle nosrke Kloster Mariskog Kloster (Silva St. Mariæ), i Dragmarks Sogn, almindelig kaldet Dragmarks Kloster. Efter hvad de gamle Stednavn i Bahus synes at udtale, maa Frugtdyrkning have fundet Sted meget tidlig i denne Egn⁵⁾, og det kan neppe være Tvivl om, at det rige og skjønt beliggende Kloster har haft baade sin Frugt- og sin Urtehave. Noget bestemt Bevis derfor har jeg ikke kunnet finde. I et Mageskifte 1423 nævnes *Apildatufsta* som en af Klosters Gaarde⁶⁾; men det er neppe noget at lægge synderlig Vægt paa. Mere Vægt tør der vel lægges paa, hvad Lange ytrer om Forhol-

1) Rhytzelius S. 133.

2) Wieselgreen anf. Skr. I. S. 89.

3) Rhytzelius S. 252.

4) Se Wieselgreen anf. Skr. II. S. 22 fl. Rhytzelius, under Skeninge.

5) Se min Afhandl. i Bergens hist. Tidsskrift H. 6.

6) Lange S. 723.

dene i hans Tid: »Dragsmarks Have er endnu til og i Anseelse«¹⁾. Skade kun, at vi ikke faar vide lidt mere herom.

Hvad vort eget Fædreland angaar, saa fandt Klostrene heroppe, som venteligt kunde være, ikke de naturlige Betingelser for Havebrug, som de var vant til i sydligere Lande. Ikke desto mindre vil vi finde, at ogsaa i vort Land søgte Klostrenes Beboere at følge de gamle Traditioner, saa godt Omstændighederne tillod. Lange siger i sin Klosterhistorie herom: »Der fandtes ved alle Klostre mindst een Have, ofte flere, som dyrkedes med stor Flid. Med en sjelden Iver og Udholdenhed hjembragte Munkene fra Udlandet Frugttræer, Rødder, Urter og Blomster for at forsøge dem i norsk Jordbund, og endnu den Dag i Dag findes de vidtløftigste og med de bedste Frugter forsynede Haver paa Landet i Almindelighed ved Klostrene. Lyseklosters, Halsnøens, Utsteins, Gimsøs, Værne og Dragsmarks Haver er endnu til og i Anseelse«²⁾.

Der er vel neppe nogen som tvivler paa Sandheden heraf i sin Almindelighed. Men naar der bliver Tale om at gaa nærmere ind paa Sagen og fremføre klare og bestemte Vidnesbyrd for hvert Kloster, da bliver Vanskeligheden større, og vi maa endog tilstaa, at der er flere af vore Klostre, hvorom vi ikke ved noget med Bestemthed. Men der er dog ogsaa flere, om hvilke en og anden liden Oplysning er os levnet.

Jeg skal begynde med Bergen. Her har vi da først det gamle og berømte Munkeliv, beliggende ude paa Nordnæshalvøen, hvor »Klostret« endnu bevarer Navnet efter det. Stedet, hvor det laa, kan paavises med temmelig stor Sikkerhed, i Nærheden af det nuværende Stiftsarkiv (Bethlehem) og Hotel Scandinavi. Se herom Aarsberetningen for Norske Fortidsmindes Bevarelse for 1860. Ved at sammenholde, hvad der her meddeles om Resultaterne af Udgravningerne, med de stedlige Forholde, kan man danne sig et ret klart Begreb om Klosters Beliggenhed m. m. Mod Nord laa Kirken, mod Syd, hvor Hotellet nu ligger, det egentlige Kloster, der ogsaa med sine Bygninger har omsluttet Gaardsrummet i Øst og Vest. Norden for Kirken (mod Kort Pil

¹⁾ Lange S. 256.

²⁾ Lange De norske Klosters Historie 256.

Smuget), laa Kirkegaarden og søndenfor Klostret paa Skraaningen nedover laa Haven. At saa virkelig var Tilfældet for det sidste Punkts vedkommende, kan med Bestemthed sluttet deraf, at der her igjennem lange Tider lige til den senere Tid har ligget flere betydelige Haver, hvorom flere Vidnesbyrd kunde meddeles, dersom det ikke førte os for langt. Ja, der tales ved flere Leiligheder i forrige Aarhundrede om »Klosterhaugen«, og denne maa uden Tvivl sættes i Forbindelse med Klostret og dets gamle Have¹⁾.

Skjønt det ikke har lykkedes mig at finde noget bestemt Vidnesbyrd fra Samtiden om Munkelivs Haver, maa saaledes Stedet selv og dets mange Haver tjene os som Vidnesbyrd, da det med temmelig stor Sikkerhed kan paastaaes, at disse Haver er Levninger efter og Fortsættelse af Klosterhaven, Ogsaa Lange peger paa Sandsynligheden heraf²⁾. Denne Forf. omtaler ogsaa »Munkelivs Mur, der strakte sig mod Marken«; om dermed skal forstaaes delvis Havemur, siges ikke, men ligger nær at antage.

I et utrykt Diplom i Bergens Museum fra 1583 omtales Klostrets Mur ved Kortpils Have. Maaske herved ogsaa skal forstaaes en Havemur.

Paa Landtungen mellem Lille og Store Lungegaardsvand laa i Middelalderen Nonnesæter Kloster, der tilhørte Cistercienserne og er anlagt omtrent samtidigt med Lysekloster. Om Klostret og dets Levninger kan foruden til Langes Verk henvises til: Nonnesæter Klosterruiner af B. E. Bendixen. Man kan let danne sig en temmelig klar Forestilling om Forholdene og de forskjellige Lokaliteters Beliggenhed. Kirken laa mod Nord og paa de tre andre Sider laa de øvrige Klosterbygninger. Mod Øst og Sydøst strakte Haven sig ned mod Vandet. Det hele havde en herlig Beliggenhed og egnede sig fortrinlig for Øiemedet. Som bekjendt gik Klostret over i verdslige Stormænds Hænder, og Lungegaarden bærer endnu den Dag idag Navn efter sin første Besidder. Lungegaardens gamle Have, som har staaet indtil den senere Tid, men nu er forsvunden, er uden al Tvivl den gamle Klosterhave¹⁾.

¹⁾ Se Bergens Adresseavis Nr. 30 for 1780, hvor *Klosterhaven* nævnes. I Nr. 17 for 1814 omtales *Klosterhaugen*, d. e. Klosterhaven, som tydelig sees.

²⁾ Lange S. 497.

³⁾ Se Bendixens Udtalelse i anf. V. S. 4.

Forøvrigt henvises, hvad Lungegaarden angaar, til B. E. Bendixens Afhandlinger i Bergens historiske Forenings Skrifter H. 5 og 6, hvor Forfatteren ogsaa betegner Lungegaardshaven som stammende fra den gamle Klosterhave.

I Nærheden af den nuværende Domkirke og Kathedralskolens Gaard laa Minoriternes Kloster (Brødr i Vågsbotni, inn át brødra i Vågsbotni). At ogsaa Barfodbrødrene har haft en anseelig Have, viser sig deraf, at Biskophaven i Bergen, som i lange Tider stod i stort Ry, intet andet var end Minoriternes Klosterhave. Som bekjendt fik Bergens første »Superintendent« istedetfor den gamle Bispegaard paa Bergenhus (Holmen) overladt til Residens Munkeliv. Men da Voldsmændene og Kirkeranerne ogsaa vilde jevne dette med Jorden, som de havde gjort med Kirkerne ude paa Bergenhus, saa fik han overladt Barfodbrødrenes Kloster i Vaagsbotn. Af den gamle Klosterhave dannede nu Biskopen, der interesserede sig levende for Havebrug, den saa berømte Bispehave, der omtales gjentagende af Reisende og andre. Her havde Biskoppen endog Vinranker og avlede Druer, som han hængte op over Bordet, for at alle skulde se, hvad man kunde frembringe her i Norge. Han havde en egen Gartner, Adrian fra Flandern og forskrev Æbletræer, Pæretræer og Kirsebærtræer m. m. fra Udlandet¹⁾.

Om de øvrige Klostre i Bergen er intet bekjendt, hvad deres Haver angaar. Men at de alle har haft saadanne, er der ingen Tvivl om.

Ved Bunden af Lysefjorden i Os laa det bekjendte Cistercienserkloster Lysekloster (Coenobium vallis lucidæ), det ældste Kloster af denne Orden i vort Land, stiftet af Biskop Sigurd 1146 ved Munke fra Klostret Fountain i York. Klostret havde en vidunderlig skøn Beliggenhed i en liden Dal omkranset af Fjelde. Jordbunden er frugtbar, men vaadlændt, og her fik derfor Munkene en rig Arbejdsmark. Naar man betragter de gjenstaaende Levninger — se Nicolaysen Om Lysekloster og dets Ruiner — vil man let forstaa Anordningen, der var saaledes som vi ovenfor har skitseret Klostrenes Anlæg: Kirken mod Nord, alle Bygninger

¹⁾ Se Edvardsen Bergens Beskrivelse: Norske Samlinger I, S. 20.

samlede rundt en firkantet Gaardsplads med Koromgange rundt. Hvor Haven laa, kan ikke af de leverede Tegninger sees. Nicolaysen mener, at der har ligget en Have inde i Gaardsrummet. Dette er dog rent utænkeligt. Gaardsrummet er dertil for lidet og man havde andet Brug for det. Den har rimeligvis ligget i Øst eller Syd for Klosterbygningerne.

Heller ikke om Lysekloster Have har det lykkedes mig at finde et bestemt Vidnesbyrd. Det tør dog ansees for givet, at Frugtavlens i Hardanger skriver sig fra Lysekloster¹⁾, og da tør man ogsaa slutte, at der her har været drevet adskilligt Havebrug. Det er ogsaa utænkeligt, at der paa et yndigt Sted, hvor Naturforholdene opmuntrer til Jordbrug og Havedyrkning, ikke skulde findes Haver, og dette saa meget mere, som Cistercienserne fremfor alle andre Munkeordener lagde Vind paa Havedyrkning og Jordbrug i Almindelighed²⁾.

Fra Lyskloster føres vi naturlig til dets Datterkloster Tautra Kloster i Trondhjemsfjorden, der er anlagt ved Munke fra Lyse i 1207. Det gjælder om dette, hvad vi har sagt om Moderklostret, vi ved intet bestemt om dets Haver; men at det har haft saadanne, og at de har været af Betydning, fremgaar af, hvad vi ved om senere Forhold paa Stedet. Schøning, som paa sin Reise besøgte Stedet, siger om Ruinerne paa Tautra: Man ser endnu Levninger af Klosterets forrige skønne grundmurede Kirke — — — Inde i Kirken staa nu endel store Aske, Hegge og Rønnetræer. Her sees og en lang Række af sammenkastede Stene, hvor uden Tvivl har staaet Omhegning af Haven paa dens søndre og sydvestre Side. Her paa Øen vokser endel Urter vilde, som ei er almindelige: *Primula veris*, *Aquilegia*, hvoriblandt er fundne tvende ganske hvide Blomsterstængler. Apotheker Strack i Trondhjem har hvert Aar samlet medicinske Urter her. — Omkring 50 Alen vestenfor Kirken sees Tomter efter Husebygninger, afdelte i 3 lige store Rum, men som uden Tvivl har været et Slags Ud-huse og byggede af Træ ligesom selve Klosterbygningen, efter hvilken ogsaa synes Tomter søndenfor Kirken. Søndenfor alle disse

¹⁾ Se mit Skrift om Udviklingen af Havebruget i Hardanger.

²⁾ Sml. Nicolaysen anf. Skrift S. 5.

bemeldte Bygninger har været en temmelig stor Have, efter hvilken endnu sees Levninger i en Hob her staaende store men gamle Æbletræer. Det er ei at tvile paa, at disse jo ere plantede af Klosters forrige Munke saavel som de her omkring endnu staaende Aske, Ege og Hagtorn-Træer, af hvilket sidste Slags her saaes et anseelig stort Antal. — — Om Tautra Gaard siger han: Om trent $\frac{1}{2}$ Fjerdings N. herfra ligger Tauterns Gaard, uden Tvivl hvor Klosters Avlsgaard tilforn har staaet. Den har en temmelig smuk Bygning og Have, i hvilken staaer en stor Del Kirsebærtræer, Blommetræer — — — men kun eet Pæretre¹⁾.

Her maa nu ogsaa anføres Peder Claussøns Ord om Tautra i sin Norges Beskrivelse: »Icke langt vesten fra Stenvigsholm ligger den Øe Tutterøe (insula tuta), paa hvilken Øe et skjønt Kloster hafuer udi fordum Tid staaet, saa som den forfaldne Muer nocksom gifuer tilkiende, oc staaer der endnu en skjøn Abelhafue, som Munckene der hafuer ladet plante«²⁾.

Disse to Vidnesbyrd er saa gode, som man kun sielden finder dem i det Emne, her behandles. Hertil kommer, at Egnen om Tautra er den Dag idag det bedste Frugtdistrikt i det Trondhjemske, og navnlig avles der en betydelig Mængde Kirsebær her; denne Avl skriver sig uden Tvivl fra Klosteret paa Tautra. Schönning siger herom i sin ovenfor anførte Reiseberetning: »Den største Fortjeneste har Bønderne paa Frosten dog hidindtil havt af sine Kirsebærhaver. Saadanne har her hver Bonde, ja hver Husmand ved sin Gaard — — — Træerne bære her gemeenlig overflødig Frugt, uagtet de ei altid beskjæres og røgtes som de vel burde. Af en saadan Kirsebær-Have blev mig forsikret, at en Bonde kunde aarlig sælge for 20, 30, 40, 50 Rgd. og derover, ja en Bonde her skal have solgt endog for 200 Rgd. Schönning fortæller ogsaa, at efter en gammel Tradition skal Kirsebærtræet være indført paa Frosten af en Præst. Det ligger her nær at tænke sig, at Præsten har staaet i nærmere Forbindelse med Klosteret paa Tautra, og at det er derfra han har faaet Træerne.

Der er altsaa sikkert, at Klosteret paa Tautra ligesom Klosteret

¹⁾ Schönning's Reiser, Afskrift i Kildeskriftfondets Samlinger.

²⁾ Peder Claussøn Friis Samlede Skr. udg. af G. Storm S. 357.

i Lyse har havt en større Have eller flere Haver og at Frugtavlen fra det har udbredt sig i Omegnen¹⁾.

Paa Halsnø i Søndhordland var der et Augustinerkonvent af Helligaandsordenen (Coenobium spiritus sancti de Haulsno). Dets Medlemmer var regulære Kanniker og hørte under Biskopen i Bergen. I Lighed med de andre Stiftelser af Helligaandsordenen var Klostret væsentlig et Hospital. Halsnø Klosterlevninger er af særlig Vigtighed for os, da vi ved at betragte dem faar temmelig god Greie paa Haverne. Lange omtaler 3 Haver ved Halsnø Kloster²⁾, men man tør neppe antage, at der er Spor af mere end 2, naar bortsees fra, hvad der er af nyere Datum. Men at Klostret har havt mindst 2 Haver, synes at være nogenlunde sikkert. Den ene Have, Frugthaven, laa i S. og Ø. for Klosterbygningerne, og man ser endnu tydelig Levninger af den; den anden, der maaske har været Kjøkkenhave, laa lidt længere borte i Vest. Traditionen udpeger den førstnævnte som den gamle Klosterhave, og her staar endnu nogle gamle Pæretæer, hvoraf det ene af Traditionen udpeges som plantet af Munkene. Dette er vel neppe Tiifældet, men det er oprundet af Træer i den gamle Have: Man har her endnu en Pære, som benævnes Klosterpære, og hvortil det nævnte Træ hører. Denne Pæresort, der er en simpel, uforædlet Sort, kan antages at stamme fra Munkene. Et stort Valnødtræ staar her ogsaa og er sikkert meget gammelt.

I en Kommissionsforretning af 1703, der findes i Rigsarkivet omtales »Frugthaven, som er i sin Længde 110 Alen og i Bredden 80 Alen, hvorom har været en Mur, som af gammel Tid, længe førend Frimann (1630—1707) kom til Klostret skal være forfalden, hvorfor han haver igjen med Træværk ladet indheggen den,« og »den anden Have udenfor Porten«; denne var ligeledes meget forfalden. I 1714 hedder det, at den store gamle Frugthave er ganske øde og slaaes der Græs og Hø som paa en anden Eng³⁾.

Om Utsteins Kloster, der ligesom Halsnø tilhørte Augustiner-

¹⁾ Sml. Chr. Christie om Ruinerne paa Tautra, Aarsberetn. fra Foren. for Fortidsm. Bev. for 1880.

²⁾ De norske Klostres Hist. 256.

³⁾ Nicolaysen Om Halsnø Klosterruiner i Aarsberetn. for Foren. til Fortidsm. Bevar. for 1876 og Bendixen i do. for 1894.

ordenen og var viet den hellige Laurentius, ved vi lidet. Vi mangler endnu en Beskrivelse over Klosterruinerne i Lighed med de ovenfor anførte for enkelte andre Klostres Vedkommende. Lange siger: »Klosterhaven er endnu ganske anseelig for en saa skovbar og vindhaard Egn som Ryfylke Kyst, og paa Øen lever en egen Art vilde Duer, der ligner de tamme og skulle være fra Munkenes Dage.¹⁾

Der skal endnu være Spor at se af de gamle Klosterhaver. Der er Levninger af en Mur, muret i Kalk, ligesom Kirkens Mure; denne gik rundt den saakaldte »østre Have«, der synes at have været 2 à 3 Maal stor. Men desuden skal der vises Spor efter en anden Have, der var adskilt fra den første. I disse to Haver har vi uden Tvivl Levninger af de gamle Klosterhaver²⁾.

Af det engang rige og anseede Nonnekloster Gimsø ved Skien er nu saagodtsom ethvert Spor forsvundet; det er næsten blot Navnet, som nu er igjen. Fabriklivets Travelhed har bredt sig ud over den stille fredlyste Plet og vanhelliget de gamle Minder. Der er ogsaa meget faa skriftlige Efterladenskaber fra eller om dette Kloster, og om dets Haver ved vi intet fra Datiden. Det er dog lidet troligt, at det saa rigt og betydeligt Kloster som Gimsø, der laa i en Egn, der var saa gunstig af Naturen for Havebrug, ikke skulde have havt baade sin Frugthave og Kjøkkenhave i Lighed med de ovenfor nævnte Klostre i vort Land. Det er vel endog sandsynligt, at Gimsø Kloster har været blandt de Klostre her i Landet, der i denne Henseende stod høiest. Lange antager, at den senere Gimsø Hovedgaards Have er en Fortsættelse af Klosterhaven, og heri har han uden Tvivl Ret.

Redaktør Oppedal har velvillig meddelt mig, at man under Anlægget af en af de nye Fabriker stødte paa en Mur, der antages at have tilhørt Klostret, rimeligvis Kirkegaarden, da man fandt denne straks søndenfor. Af Hovedgaardens Have skal den største Del endnu være i Behold og han antager det sandsynligt, at denne stammer oprindelig fra Klostret. Paa Østsiden af Klostergaarden

¹⁾ De n. Klostres Historie S. 605.

²⁾ Velvillig meddelt mig af Storthingsmand Schanche og Sognepræst E. Sverdrup.

findes i Nærheden af den gamle Hovedbygning en Del store Linde og Lønnetræer, som stammer fra en ældre Tid — om fra Klosters Tid er dog usikkert.

Paa Hovedøen ved Oslo grundedes i 1147, altsaa omtrent samtidig med Lysekloster, ved Munke fra Kirkstead i Lincolnshire et Cistercienserkloster, der rimeligvis var det pragtfuldeste og rigeste af vore Klostre. Paa Grund af de nøiagtige Undersøgelser og Udgravninger, som har været foretagne, kjender vi ret godt til Klosters Bygninger, og jeg kan henvise til Prof. Keyzers Afhandling i Beretningen fra Foreningen til Fortidsminders Bevarelse for 1850 og Nicolaysens Værk: *Hovedø Kloster*, begge ledsaget af Plancher. Vi ser her, at Klosteret har ganske samme Ordning som Lyseklosteret, og at Haven efter al Sandsynlighed har strakt sig fra Klosterets nordvestre Hjørne mod Vest og Syd. Man har her stødt paa Spor af Mure, som antages for Levninger af gamle Havemure. Med den fortrinlige Beliggenhed, som Klosteret havde paa Hovedøen, maatte nødvendigvis Munkene her finde sig stærkt opfordret til at lægge Vind paa Havedyrkning. Man antager, at Hovedøens Flora endnu skal bære Vidnesbyrd herom, saaledes Lange, der dog her kun forholder sig refererende. Ogsaa Schübeler omtaler leilighedsvis Munkene i og ved Oslo som dem, der har indført denne eller hin Plante; men det er kun Formodninger, som dog synes at have meget for sig.

Hvor den nuværende Bispegaard i Oslo ligger, laa i Middelalderen Prædikebrødrenes Kloster (claustrum sancti Olavi). Da Bispegaarden var forfalden, blev Olafsklosteret ved Reformationen overladt Biskopen til Bolig. Kongen gav 1546 Klosteret med dets Kirkegaard og Have til et Lektorium, Skole og Læsemesters Bolig. I 1552 fik Biskopen, Frants Berg, overdraget sig et gammelt Stenhus, »staaende sonder op til Læsehuset og øster ud mod Kirkegaarden i Længde 40 Alen sonderud for Læsestuen, mod Domkirken, og i Bredde 15 Alen med sin Plads, som ligger østenud til Konventstuen.« I 1556 androg Frants Berg Kongen om at maatte faa beholde en *Havetomt* af Sortebrødreklosteret, som Kapitlet vilde gjør ham stridig.

»Der ligger en liden Haffue nordenpaa wed myn platz, ieg haffuer udj leyge af løsemesteren til en kaalgard oc urthehaffue,

hvileken som jeg hører the andre superintendenter for mig oc haffd haffuer«¹⁾.

Paa en Plantegning fra omkr. 1700 sees ikke mindre end 3 Haver i og omkring Bispegaarden, men det er vanskeligt at danne sig nogen Forestilling om det hele, da alt er saa helt forandret.

Endelig skal tilføies, at der i den nuværende Bispegaards Have lader sig paavise en Del af den gamle Klosterhave. Det synes, efter hvad en kyndig Mand beretter som om Haven har udgjort en ligesidet Firkant paa 27 Meter i hver Kant; dog er det muligt, at Udstrækningen har været lidt større i den ene Retning. Dette er rimeligvis den eneste Klosterhave i Norden, som med Bestemthed lader sig paavise²⁾. Sml. dog, hvad ovenfor er sagt om Haven paa Halsnø.

Værne Kloster ved Moss var et Johannitter Hospital (domus hospitalis sancti Johannis). Om Klostret og dets Havebrug vides ikke meget, men at det maa have haft sin Have, sluttes af, at Værne Hovedgaard, hvortil Klostret omdannedes, har til den sidste Tid haft en stor og vakker Have, der oftere omtales af ældre Forfattere og uden Tvivl er en Fortsættelse af den gamle Klosterhave. En Have paa Gaarden skal have ført Navn af Munkehaven lige til den sidste Tid, hvad der vel ogsaa kan opfattes som et Vidnesbyrd om, at Klostret havde sin Have³⁾.

Om St. Olafs Kloster paa Hamar faar vi udførlige Oplysninger i den gamle Hamarbeskrivelse. Vi ser, at det havde sine Frugthaver, baade Æble- og Kirsebærhaver, Humlehaver og anden Herlighed og »var statelig nok og beleilig fundet.« Naar det fortælles, at der var Hus ved Hus fra Kannikegaarden og til Kommunet og hver Gaard med sin Frugt- og Urtehave, at der var Podemester i Byen, at Bispen havde sin Podemester og Borgerne sine, som intet andet foretog sig, at der var Mostpersere i Byen, som lavede »Kirsebærdrank«, at der i Byen var skønne Frugt-

¹⁾ Norske Stiftelser S. 139. Diplom. Norv. I. 1117. Sml. Lange Klosterhistorie S. 675 og Nicolaysen i Illustr. Nyhedsblad for 1866 Nr. 10.

²⁾ Velvillig Meddelelse af Statsgartner Nøvik, der har opmaalt Haven.

³⁾ Wilses Reiseiagttagelser II. S. 40. Bings Beskrivelse S. 822. Kjøer Smaalenenes Amt S. 231 og Lange S. 702 fl. 256.

haver med al den Frugt, som Landsens Leilighed kunde taale, at der var Humlehaver, Kaalhaver, Æblehaver og Kirsebærhaver osv. — da ser vi heri et Vidnesbyrd om Klosters og Geistlighedens Indflydelse paa Folket og dets Liv og Virksomhed.

Mærkeligt er det ogsaa, at vi her finder igjen et Træk, vi har omtalt før, nemlig, at fremmede Urter føres fra Syden ved Klostrenes og Munkenes Mellekomst op til Norden. Pilegrimme, hedder det, som reiste til Rom og gennem mange Stæder og Lande, gjorde sig den yderste Flid for at føre med sig *herlige vellugtende Urtefrø og Træer* til sit Fædreland. Ja der nævnes et saadant Træ, som var ført op til Hamar, Engeltorn. At disse Pilegrimme var Munke, siges ikke; men vi kan vistnok trygt gaa ud fra, at de stod i nær Forbindelse med Klostret eller Geistligheden og vistnok som oftest var Munke eller Geistlige.

Den gamle troskyldige Fortæller, der selv uden Tvivl i sin Ungdom har seet alt, hvad han skildrer, ser vel Alt gennem farvede Glas; men at der dog maa have været efter Datidens Forholde et betydeligt Havebrug paa Hamar, og at dette hænger paa det noieste sammen med Klostret, Bispegaarden og de høiere Geistliges Liv og Virksomhed, kan vi ikke tvivle om¹⁾.

Det er i det Hele lidet vi med Bestemthed ved om vore Klosters Havebrug. Kilderne tier herom. Selv om det muligens kan lykkes at finde enkelte spredte Bemærkninger i gamle Diplomer og lignende om Klosterhaver og deres Indretning udover hvad her er fremdraget, vil det visselig kun blive meget lidet, vi ad den Vei kan naa til. Derimod turde der være mere at finde ved noie at undersøge de gamle Klosterlevninger og de gamle Tomter og herunder ogsaa have de gamle Haver for Øie.

Vi kan dog af det lidet, der her er draget frem, slutte os til, hvorledes det i Almindelighed forholdt sig med vore Klostre. De havde alle sine Haver, stundom to eller flere, alt efter de naturlige Forholde og Munkenes Tilbøielighed. Høiest stod Cistercienserne, der som før sagt beboede »valles« og særlig lagde Vind paa Jordbrug og Havedyrkning. Men ogsaa de andre fulgte

¹⁾ Hamars Beskrivelse udgivet af Professor G. Storm. Lange S. 256, 606—608.

efter. Det synes, som om Prædikebrødrene og Minoriterne ogsaa har udmærket sig i denne Retning; ialfald er det sikkert, at vi finder flere Spor heraf. At Benedictinerne har staaet tilbage for de andre, er ikke usandsynligt. Dette laa neppe deri, at de lagde stærkere Vægt paa videnskabelige Sysler; man finder ialfald ikke Tegn til, at de hos os viste noget Anlæg i den Retning; snarere var det vel Sløvhed og Ligegyldighed, om de stod tilbage. Af de høist sparsomme Oplysninger, som er os levnede, er det umuligt at slutte noget med Bestemthed i saa Henseende.

(Forts.)

Haver og Havebrug i Nordens Klostre i Middelalderen.

En kirke- og kulturhistorisk Studie af **O. Olafsen**, Sogneprest.

(Slutning).

Hermed skal jeg gaa over til at besvare et andet Spørgsmaal, som ligger nær, nemlig, hvad Klosterhaverne indeholdt.

De skriftlige Efterladenskaber fra Klostrene, som er os levnede for Nordens Vedkommende, giver os i denne Henseende meget sparsomme Oplysninger. Af hvad ovenfor er samlet, vil det dog fremgaa med tilstrækkelig Klarhed, at man har haft Frugttræer. Næsten overalt, hvor Haver nævnes, er det særlig Frugthaver, det synes at være Tale om. Det er ogsaa at mærke, at Navnet »Podemester« bruges om en Gartner, saaledes i den gamle Hamarbeskrivelse, hvad der vidner om Frugtdyrkning, og at man øvede den Kunst at forædle Frugttræerne. Den nævnte Beskrivelse er et af de bedste Vidnesbyrd, vi har fra Middelalderens Slutning, om Frugtdyrkning i Klosterhaverne. Endvidere kan henvises til, hvad ovenfor er sagt om Vadstena Kloster, hvor to »trädgårder« omtales. Frugt har saaledes været dyrket i Klosterhaverne. Spørges der om, hvilke Arter af Frugt man dyrkede, saa nævnes fra Hamar udtrykkelig Æbler og Kirsebær. Ligesaa har vi seet, at ved Tautra Kloster omtaler Peder Clausson Æbletræerne, som Munkene skulde have plantet, ligesom vi fandt, at alt talte for, at Kirsebær havde været dyrket der. Med Sikkerhed kan saaledes efter de anførte Vidnesbyrd antages, at de nævnte Frugtarter har været dyrket i Norden i Middelalderen.

At man ogsaa har dyrket Pærer paa enkelte Steder, er temmelig sikkert. Vidnesbyrd derom er blandt andet, hvad ovenfor er fortalt om Haven paa Halsnø og den der voksende Klosterpære. I Biskop Geble Pedersens Have fandtes der efter Edvardsens Beretning ogsaa Pæretræer, og enkelte Haandskrifter af Hamars Beskrivelse omtaler Pæredrank. I Danmark nævnes Pæretræer, som ovenfor paavist, i Præstø Klosterhave, kort efter Klosterets Nedlæggelse, og Henrik Smid, der skrev sin Urtebog i 1546 omtaler Pærer.

Ligesaa tør det ogsaa ansees for temmelig sikkert, at man har haft Plommetræer i Klosterhaverne. De omtales saaledes i Geble Pedersens Have, og Henrik Smid nævner dem ligeledes.

Det er saaledes fuld Grund til at antage, at man ialfald ved Slutningen af Middelalderen havde Æble-, Pære-, Kirsebær- og Plommetræer i Klosterhaverne i Norden, hvor Forholdene tillod det. At det har været meget simple Sorter, som dyrkedes, er vistnok ligesaa sandsynligt, og skjønt Kunsten at pøde baade var kjendt og tildels iallefald øvet i Klostrene, synes det dog, som om de fleste Frugttræer har været uforædlede.

Foruden de nævnte Arter Frugttræer plantedes ogsaa tildels Valnøddetræer, især i Danmark og Sydsverige. Allen siger: »Valnødræer var meget yndede og fattedes ikke let i nogen Klosterhave; de taalte Klimaet saa godt, at de voksede høit op i Sverige¹⁾«. Ogsaa her til Lands kan Valnødræet paa gunstig beliggende Steder give spiselig Frugt, og det er ikke usandsynligt, at det fandtes i en og anden Klosterhave ogsaa i det sydlige Norge.

Det synes, som om heller ikke Vinstokkens Dyrkning har været ganske ukjendt paa sine Steder i Norden. I hvert Fald ser vi, at Kong Hans i 1510 fik en hel Kurv af Vindrueer fra Kjøbenhavn²⁾ og i 1551 skriver Kong Christian den tredie til Herluf Trolle, at han skal sende ham alle de Vindrueer, han kunde³⁾. Dette tyder paa, at det ikke har været saa ganske ualmindeligt i Danmark at dyrke Druer i Slutningen af Middelalderen, og da tør det være

¹⁾ Allen de tre nordiske Rigers Historie etc. B. 4, Afdel. 1 S. 15. fl.

²⁾ Nyt d. Mag. V. 2 H. S. 124.

³⁾ Kancelliets Brevbøger under dette Aar.

nok saa sandsynligt, at man ogsaa havde Vinstokken i enkelte Klosterhaver i de gunstigste Egne.

Videre har muligens vore almindelige Bærbusker været kjendt i Middelalderens Slutning. Henrik Smid omtaler Ribs, der saaledes utvivlsomt har været dyrket i Norden paa denne Tid. Professor Allen siger uden videre, at det maa ansees som aldeles utvivlsomt, at Ribs, Stikkelsbær, Solbær og Bringebær dyrkedes paa denne Tid¹⁾.

Foruden Frugthaver sees Klostrene at have havt sine Humlegaarde og sine »Humlemestere.« I det foregaaende har vi seet flere Gange Humlegaarde eller Humlehaver omtalt; vi kan bl. a. henvise til Beretningen i Hamars Beskrivelse. I Trondhjem havde Kannikerne eller Korsbrødrene sin Humlegaard og sin egen »Grasgardsmadr«²⁾. I Aslaks Bolts Jordebog hedder det S. 1, at Erkebiskopen fik Kirkens Leilæendinge til at indgaa paa, at de hvert Aar skulde rydde en Mæling Jord og lægge 10 Humlestænger. Vi har her et mærkeligt Eksempel paa, hvorledes Kirken søgte at fremskynde Jordbrugets Udvikling. I Danmark paalagde Christiern den første Bønderne paa Fyen at anlægge 6 Humlekuler ved hver Gaard. Befalingen gjentoges i 1490 og udstraktes til hele Landet. Ligesaa gjentog Christiern den anden Budet.

At Humledyrkningen var saa almindelig baade inden Klostrene og udenfor dem, har sin Grund i, at man tiltrængte den til Øllet. Hvilke store Masser af Øl, der fortæredes i Middelalderen og senere, synes utroligt for Nutiden. Det maa imidlertid bemærkes, at Øl var den almindeligste Drik hos Høi og Lav, at der var mange Folk i hvert Kloster eller paa hver Gaard, og at Datiden var umaadelig i sine Nydelser. Om Humlen forøvrigt kan henvises foruden til mit ovenfor nævnte Skrift til Schübelers Viridarium.

At Klostrene imidlertid ogsaa har havt sine Urtehaver eller Kjøkkenhaver (»grasgardr«) ved Siden af eller som en Del af Frugthaven, er temmelig sikkert, skjønt vi ikke finder saamange bestemte Vidnesbyrd derom som om, at de havde Frugthave og Humlegaard. Jeg maa her først henvise til den mærkelige Beretning om Abbed

¹⁾ Anf. Sted.

²⁾ Diplom. Norv. II. 242.

Vilhelm i Ebelholt og hvad ovenfor er fortalt om Vadstena Klosterhave. De bedste Oplysninger om, hvilke Urter de gamle dyrkede i sine Klosterhaver, faar vi dog ved at betragte de gamle Lægebøger, der er os levnedes fra Middelalderen. Lægemedlerne paa denne Tid var hovedsagelig af Planteriget, og man synes især at have holdt sig til saadanne Planter, som voksede i Egnen eller kunde dyrkes der. Da Datidens Læger maa søges væsentlig inden Klostermurene, forstaaes let, at disse Havebøger, der alle stammer fra Kløstrene, eller dog hænger noie sammen med den Videnskab, som der pleiedes, giver os et tro Billede af Forholdene i Kløstrene i den her antydede Retning.

Vi har her Henrik Harpestrengs danske Lægebog, som Molbech kalder den. Forfatteren skal være død som Munk i Roskilde 1244. Fra hans Haand skal de to »Urtebøger«, der bærer hans Navn, stamme. En stor Del af de Planter, der her opregnes, er vildtvoksende, men der er ogsaa en hel Del, der maa have været dyrkede enten som Kjøkkenplanter eller til medicinsk Brug, helst begge Dele. Jeg skal her nævne en Del af saadanne Planter, som der her nærmest kan være Tale om, idet forøvrigt kan henvises til mit ovenfor nævnte Skrift, hvor udførligere Oplysninger findes.

Malurt eller Absinthium (*Artemisia Absinthium* L.), Ambrot (*Artemisia Abrotanum* L.), Apium eller Mærke (*Apium graveolens* L., Selleri), Allium eller Knofløg (*Allium sativum* L.), Katost eller Althea (*Althea officinalis* L.), Holyrt eller Aristologia (*Aristolochia Clematidis* L.), Anis (*Pimpinella Anisum* L.), Berberis (*Berberis vulgaris* L.). Berberissen er forvildet paa mange Steder i Norden, og det antages, at den oprindelig er kommen fra Klosterhaverne, hvor den var almindelig. Cipul eller Ceba (*Allium Ceba* L.), Kyruæl eller Cerefolium (*Cerefolium sativum* Bess). Efter Schübeler findes den nævnt paa Spisereglemter fra Kløstrene i Middelalderen. Kaal eller *Caulis Romana*. Hvilke Arter af Kaal der dyrkedes i Middelalderen, kan ikke bestemmes, men det har vistnok været flere. Munkene har uden Tvivl været de første, som har dyrket de forskellige Arter af Kaal som Hovedkaal, Grønkaal, Rødkaal, Kaalrabi m. fl. i Norden. Vore hedenske Forfædre har neppe kjendt Kaal; ja selv Næpen, som dog utvivlsomt er meget gammel i vort Land, er rimeligvis kommen ind med Kristendommen.

Thithæst Kumyn og Dansk Kumyn (Tysk og Dansk Kommen, *Carum Carvi* L.), Crocus eller Saphran, rimeligvis *Crocus sativus* L., maaske ogsaa *Crocus vernus* All, — almindelig Krydderplante i Middelalderen. Fænnikæl eller fenniculum (*Foeniculum officinale* All, *Cariophilum*, Gørfærs Naghlæ (*Dianthus caryophyllus* L.), Lylæ, Lillier, *Lactuca*, Salat (*Lactuca sativa* L.). Den fandtes rimeligvis i de fleste Klosterhaver og anvendtes, som det synes, baade i Kjøkkenet og Apotheket. *Mentha*, Mynte. Det kan ikke med Bestemthed siges, hvilken af de forskjellige *Mentha*-Arter, der menes, maaske *Mentha viridis* L., Sisenbrand.

Salyrt eller Malva (*Malva vulgaris* Fr. eller *Malva silvestris* L. eller maaske andre), Pætærsylæ, (*Petroselinum sativum* Hoffm., Persille), Moræ, Pastinakæ, vistnok vor Gulrod, (*Daucus carota* L.) og muligens ogsaa Pastinak. Purløk, *Porrus* (*Allium porrum* L., Purre), *Pulegium*, (*Mentha pulegium* L.), Valmuæ, Papaver (hvilken Art Papaver, der menes, kan ikke afgjøres, rimeligvis flere). Bertram, *Piretrum* (*Pyrethrum parthenium* L.), *Ruta* (*Ruta graveolens* L. Rude), *Rosa*, *Salvia* (*Salvia officinalis* L.), Sathær eller Suteia (*Satureia hortensis* L.), *Viola*, Ysop (*Hisopus officinalis* L.), *Anetum* eller Dyllæ (*Anethum graveolens* L.), Borake (*Borago officinalis* L.), Coriander (*Coriander sativum* L.), *Calamus* (*Acorus calamus* L.), Cipres (rimeligvis *Santolina Chamæcyparissus* L.), Dytan eller *Diptanum* (*Diptamnus albus* L.), *Dracontea* (*Artemisia Dracunculus* L., Dragonsalat), Holzyrt eller *Enula* (*Inula Helenium* L., Alant), *Elleburus* eller Thung (*Helleborus niger* L.), Lovæstycke (*Levisticum officinale* Koch), *Lupinus* (*Lupinus luteus* L.), Karsæ (*Lepidium sativum* L.), *Nigella* eller Dudækorn (*Nigella sativa* L.), Ostriz eller Mesterrod (*Imperatoria Ostruthium* L.), *Portulaca* (*Portulaca oleracea* L.), *Peonia* (*Pæonia officinalis* L.), Pipærrot eller *Ramphanum* (*Cochlearia Armorica* L., Peberrot), *Sauina* eller *Sabina* (*Juniperus Sabina*, L. Sevenbom). Hyllæ eller *Sambucus* (*Sambucus nigra* L., Hyld), *Ulgago* eller *Vulgago* (*Assarum Europæum* L.), Jernurth eller *Verbena* (*Verbena officinalis* L.), *Yris* (*Iris Germanica* L.).

Dette er de vigtigste af de Planter, som opregnes af Henrik Harpestreng. Her er mange, som væsentlig maa have været anvendte som medicinske; men en hel Del er der ogsaa, som væ-

sentlig maa betegnes som Kjøkkenurter, og mange, som fornemmelig har været Prydeplanter. Vi træffer her den største Del af vore mere bekendte Haveplanter, især Kjøkkenvekster; dog maa det bemærkes, at det i mange Tilfælde ikke har været de Varieteter, som nu almindeligst dyrkes, og som er fremkommen i en meget senere Tid.

Noget yngre end Henrik Harpestreng er en gammel dansk Lægebog (Arnemagnæanske Haandskrift No. 187 i Oktav) udgivet af V. Saaby. Udgiveren sætter dets Affattelse til Midten eller den sidste Halvdel af det 14de Aarh. og antager, at det er afskrevet efter et Haandskrift, der er endnu ældre. Her nævnes en betydelig Mængde Planter, hvoraf mange maa have været Haveplanter. Af Løg nævnes saaledes her: Gjedeløg, Purreløg, Bisløg, Knoffløg, Græsløg og Hvidløg. Kirsebærtræ nævnes. Ligesaa Ferskentræ. Ligesaa Bønner, Rødkaal, Salat, Humle, Kaalrod, Rosmarin, Syre, Lillie, Kaprifolium, Sværdlillie o. s. v. Æbler omtales, ligesaa Myrobolanum (*Myrobolanorum quinque genera*). Hvad hermed menes, er tvivlsomt; maaske *prunus myrobolanus*.

Endvidere findes en gammel svensk Lægebog, udgivet af Lindström i det svenske Fornskriftselskabs Samlinger 1ste Del H. 3. Denne skal være meget yngre og skrive sig fra Begyndelsen af det 16de Aarh. Man gjenfinder her en hel Del af de Planter, som nævnes i de ovenfor omtalte Lærebøger. Desuden Timian (*Thymus*), der dog muligens forekommer under andre Navne hos de to førstnævnte Forfattere.

Det udførligste Værk af dette Slags er dog Henrik Smids Urtegaard, første Gang udgivet i Malmø 1546. Hans Værk er vel nærmest en Bearbejdelse af udenlandske Lægebøger, men dog afpasset efter de stedlige Forhold; thi han siger, at Gud har givet os her i disse Riger og Lande Urter nok, som tjener til at læge og hjælpe vor Legemes Sygdom med. Af Planter, der nævnes af denne Forfatter udenfor de omtalte, kan anføres: Basilicon (*Ocimum basilicum L.*), Meyran (*Origanum Majorana L.*), Lavendel (*Lavendula Spica D. C.*), Acheleye, (*Aquilegia vulgaris L.*), Regnfann (*Tanacetum vulgare L.*), Munche Rhabarbara (*Rumer patientia L.*). Om denne Plante siger han, at Graamunkene længe havde den lønligen i sine Klostre, men nu voksede den paa mange Ste-

der. Spinas (*Spinacia oleracia* L.). Der findes nøie nogen Urt, siger han, som saa almindelig bruges i Herre Stegerset til Kaal som Spinat. Angelica (*Archangelica officinalis* Hoffm). Om denne Plante siger han, at dens Kraft var saa almindelig bekjendt, at hver Mand vilde have den i sin Have. Asparagus (*Asparagus officinalis* L.). Det er dog rimeligvis vild Asparges, han sigter til. Erter, Linser, Bede, (*Beta vulgaris* var. *Cicla*, Koch, eller Mangold og *Beta vulgaris* crumta, Aleff., Rødbete. Roffue eller Napus (*Brassica rapa rapifera*, Metsg), Redick (Rædik i to Varieteter), Græskar, (*Cucurbita Pepo*, L.), Cucumer eller Meloner (*Cucumis Melo* L.), o. s. v.

Som før nævnt kjender han baade Pærer, Kirsebær og Blommer; desuden omtaler han Kvæde og Ribs, saa de maa være dyrkede i Norden paa hans Tid.

Endnu kan nævnes, at Molbech i Fortalen til Henrik Harpestrengs Lægebog omtaler et gammelt Haandskrift fra det 15de Aarh., der indeholder en gammel Lægebog; det skal nærmest være et Udtog af den nævnte Forfatter (efter Molbech). Her fremkommer en Udtalelse om Diæt for Syge, hvor det hedder, at man skal ved Siden af andre let fordøielige Retter, spise Æbler og Pærer.

Dette faar være nok om denne Sag. Vi kan af det anførte danne os et nogenlunde Begreb om, hvad Munkene dyrkede i sin Have. Det er dog lidet troligt, at alt, hvad her er nævnt, fandtes i en enkelt Have; snarere var det vel saa, at det kun var et mindre Antal af de nævnte Planter, som almindelig dyrkedes. Som saadanne kan vi pege paa: Salat, Kaal i forskjellige Varieteter, Løg, ligesaa Erter, Bønner, Pastinak, Gulrod, Peberrod, Portulak, Timian o. s. v. en Del Prydeplanter og medicinske Urter som Lillier, Pioner, Hyld, Berberis, Roser, Kaprifolier o. s. v. Hertil kommer saa Frugttræer.

Det synes, som om Munkenes Haver ikke har havt ret stor Udstrækning. Som oftest har de vistnok været temmelig smaa efter vor Opfatning; men saa tør det være, at de har havt flere af dem. Vi har havt Anledning til at se Eksempler paa, at saa stundom ialfald har været Tilfældet. Ved enkelte Klostre synes det dog, som om Haverne ikke har været saa ganske smaa; jeg henviser til, hvad

ovenfor er sagt om Præsto og Halsnø Klostre. Haverne har vistnok i Almindelighed været omgivne af Mure. Vi har ihvertfald i det foregaaende fremhævet flere Oplysninger, der synes at vidne herom. Det er ogsaa i sig selv det sandsynligste; man stængtes derved mere ude fra Omverdenen.

Det vilde have været meget interessant, om vi havde kjendt lidt nærmere til Klosterhavernes Udseende eller Anvendelsen af den egentlige Havekunst. Vi tør neppe gjøre os store Forventninger i denne Henseende. Men de større og rigere Klostre har dog sikkert havt Øie ogsaa for denne Sag; i hvert Fald synes, hvad vi ovenfor hørte om Vadstena Kloster at pege paa, at Skjønhedshensynet gjorde sig stærkt gjældende.

I alle Anlæg var de rette Linier og Vinkler herskende, at slutte efter, hvad vi ved andensteds fra. Det var stivt og tungt efter vor Smag, men neppe saa efter Samtidens. Der synes ialfald i enkelte Klostre at have været Fiskedamme, som da maaske laa i Haven. Saadanne Damme nævnes i Vadstena) og ved Skovkloster har der været store Damme, som rimeligvis er benyttede som Fiskedamme.

At Munkene forstod at anvende Havens Produkter, kan vi ikke tvivle om. Til sine Maaltider anvendte de i ikke saa liden Udstrækning Kjøkkenurter; og af Frugten lavede de Vin, Saft og Most, ligesom de ogsaa syltede den. Jeg kan her pege paa, hvad der fortælles om Mostpersingen paa Hamar, som uden Tvivl hænger sammen med Klostret. Men endnu tydeligere fremgaar det af den *Historia ejectionis monachorum e Dacia* (Kronike om Graabrødrenes Udjagelse af deres Klostre i Danmark), der er indtaget i Kirkehist. Samlinger iste B. Her omtales oftere, hvorledes Munkenes Forfølgere brød op Kjælderens og drak deres Vin, ja hvor der fortælles om Udjagelser af Klostret i Flensburg, hedder det, at Johannes, som var »promus« (Kjeldermester) vilde ikke udlevere Nøglerne til Kjælderens, da Vinen nylig var lagt der og denne vilde ødelægges. Her menes utvivlsomt Vin, som var lavet af Brødrene.

Det staar nu tilbage at forsøge paa at besvare det Spørgsmaal, hvilken Indflydelse Klostrene i Norden har øvet med Hensyn til Jordbrug i det hele og Havebrug i Særdeleshed. I denne Retning

tier Kilderne ganske, og vi er henvist til at danne os en Forestilling herom paa anden Maade.

Da Kristendommen omkring Begyndelsen af det 2det Aar tusinde trængte ind i Norden, forefandt den yderst primitive Forholde her, hvad Jordbrug angaar. Vistnok stod heller ikke sydligere Lande saa særdeles høit i denne Henseende, men der var dog en stor Forskjel. Jo nærmere Landene havde ligget det gamle Rom, og jo mere levende Forbindelsen med dette havde været, desto mere var ogsaa deres Jordbrug udviklet. Vi kan danne os et Begreb om, hvor usle Forholdene i denne Henseende var i Norden paa denne Tid, naar vi betænker, hvor elendig det saa ud endog i Danmark i en langt senere Tid. Redskaberne, som anvendtes til Jordens Bearbejdelse, var høist primitive og ufuldkomne; det var vistnok endnu udelukkende eller væsentlig Træet, som anvendtes. Det var kun de simple Kornarter, som dyrkedes, væsentlig Havre og tildels Blandkorn, mindre af Byg og vistnok lidet eller intet af Rug. Rodfrugter var der naturligvis ikke Tale om uden lidt Næper muligens. Men især var Fædriften tarvelig, hvad der kan forekomme os besynderligt, naar man ved, at denne Næringsgren dog var den ældste her som andre Steder. Men Sagen var den, at man ikke havde Øiet aabent for dens Betydning og ikke kjendte eller ialtald oversaa enkelte af dens vigtigste Love. Imod denne Skildring, der kan synes mange for mørk, kan indvendes, at Landene dog avlede Korn nok til at brødføde sig, Norge dog undtaget, og at vi finder, at der ogsaa i sidstnævnte Land avledes meget Korn, saa enkelte Egne som Jæderen kunde udføre til andre Bygder. Hertil maa bemærkes, at Folketallet var meget lidet, at der saagodtsom ingen Bybefolkning var i den Betydning, hvori vi tager Ordet, at de fleste havde Jord og sine væsentligste Indtægter af denne, at der var Arbeidshjælp nok, og at man saaledes selv med meget ufuldkomne Redskaber og en yderst primitiv Dyrkningsmaade dog kunde frembringe tilstrækkeligt til Livets Ophold.

De første Klosterbrødre kom til os fra England og Tyskland. De nystiftede Klostre fandt en stor og vid Arbeidsmark for sig; de skulde bygge sig Kirke og Bolig, kultivere Jorden og bringe denne til at yde dem ialfald en Del af deres Underholdning. De

førte med sig fra sine Hjemland nye og forbedrede Dyrkningsmetoder, nye og bedre Redskaber, større Indsigt og Dygtighed i at dyrke Jorden og tildels ogsaa nye Planter. Navnlige havde Cistercienserne her en stor Opgave, da de jo som ovenfor bemærket særlig udvalgte sig Steder, der egnede sig for Dyrkning. At afgrøfte Jorden har neppe de gamle Nordmænd forstaaet sig paa; det slutter jeg deraf, at der lige til den nyere Tid har været Egne, i Landet, hvor man ikke brugte Afgroftning. Antagelig var Forholdet det samme i vore Nabolande. Men Munkene, ialfald den nævnte Orden, forstod det; det var vel en Arv fra det gamle Rom, og da de kom hid op og fandt store Strækninger liggende øde af den bedste Jord, der ventede paa Dyrkning, tog de fat paa Arbeidet. Jordbrugets Udvikling maatte saaledes blive en naturlig Følge af Klostersvæsenet. Hertil kom ogsaa, at Klostrene besad Midler, ialfald senere, der satte dem istand til at følge sin Lyst.

Vi kan saaledes sige, at Klostrene er Mellemedet mellem Vest- og Mellemeuropa og Norden, hvad Udbredelsen af den almindelige Kultur angaar. Og dette ikke alene, forsaavidt Klostrenes første Beboere delvis stammede fra sydligere Lande. Senere hen, da Klostrene væsentlig rekruteredes fra Landet selv, fandt der den livligste Forbindelse Sted mellem Nordens Klostre og Moder- og Søsterklostrene længere Syd og Vest. Munkene var de mest reisende Folk i Datiden, ja de var almindeligvis ogsaa Tidens diplomatiske Sendebud. Historien er rig paa Eksempler, der viser os dette. At denne livlige Forbindelse og disse mange Reiser maatte øve en stærk Indflydelse i Klostrene er selvsagt, og jeg behøver kun at pege paa, hvad ovenfor er fortalt om Ebelholt og Abbed Vilhelm.

Til de Fremskridt, som Klostrene blev Arnesteder for i Norden, hørte da ogsaa og kanske især Havebruget. De gamle Nordboere havde rimeligvis saa godt som intet Havebrug, om de end kjendte til Dyrkningen af Løg, Kvan og maaske Æbler og nogle faa andre Planter. Det er først Kristendommen, som med den høiere Kultur, den bringer, ogsaa bringer dem Haveveksterne, og det er igjen gennem Klostrene, at denne Kultur spredes.

Nu er det jo ingenlunde saa, som ukritiske Forskere har

ment, at Munkene optraadte som moderne Vandrelærere i Jordbrug og Havedyrkning; dette laa saa fjernt fra deres Tankegang som vel muligt; de arbeidede paa Jorden, fordi dette hørte med til deres Ordensregel, og for at vinde det Udbytte af Jorden, som de behøvede. Det var udelukkende ved Eksemplets Magt, at Klostrene her virkede, og uden Tvivl gik det her, som det almindelig gaar, at Eksemplets Magt viser sig svag, naar det gjælder gode og nyttige Fremskridt. Folk saa Klostrenes Dyrkningsmaader, deres Haver o. s. v.; men kun faa tog efter. Dog lidt virkede Eksemplet i Længden. Landets Stormænd fulgte saaledes det Eksempel, Klostrene gav; ligesaa rimeligvis Geistligheden rundt omkring. Lettest synes det at have gaaet med Udbredelsen af Frugtdyrkning; Kjøkkenvekster derimod havde Nordboerne vanskeligere for at forsone sig med.

At ogsaa det egentlige Folk paavirkedes i enkelte Retninger, om end langsomt, af Klostrene, tør ansees for sikkert. Dersom man lægger noie Mærke til enkelte af Klostrene i vort Land og Omegnen, vil man se svage Tegn hertil. Saaledes har jeg i mit Skrift om Havebrugets Udvikling i Hardanger søgt at paavise Sammenhængen mellem Hardangers Frugtavl og Lysekloster, og jeg tror neppe, at man med Grund kan afvise denne. Ligesaa danner Frosta et mærkeligt Eksempel paa, hvad et Kloster har kunnet virke med Hensyn til Havebrug. Om Olafsklosters Indflydelse paa Hamar og Omegn fortæller Hamars Beskrivelse os, og maaske spores der paa Hedemarken Virkninger heraf endnu. Der kunde peges paa flere Klostre i Landet som Hovedøen, Gimso m. fl., hvor sandsynligvis Indflydelsen har været mærkbar i de omgivende Bygder, og ligesaa turde man vel i Nabolandene finde lignende Eksempler, naar man var tilstrækkelig lokalkjendt. Jeg skal ikke indlade mig videre herpaa, da løse Formeninge, der ikke støttes af et indgaaende Kjendskab til stedlige Forholde, vil være uden Værd. Saa meget tør dog ansees for at være sikkert, at der endnu viser sig enkelte Tegn, der tyder paa, at Klostrene har øvet en ikke ringe Indflydelse paa Omegnen, hvad Havebrug og forbedret Jordbrug i det hele angaar.

Har end Klostrene i Norden efter dette ikke været moderne Landbrugsskoler eller lignende Anstalter, saa har de dog ikke alene

havt en stor kulturhistorisk Betydning i Almindelighed, men de har særlig øvet sin Indflydelse paa Havebrugets Udvikling. Fra Klostrene udstrøedes saa mangt et Frøkorn, ikke blot i billedlig Betydning, men ogsaa i virkelig. De bares ud over By og Bygd af Strømninger i Aandens og Naturens Verden, og efterhaanden spirede de op baade her og der og satte Frugt. Hvad der findes af Havebrug i Norden, stammer i sin dybeste Grund fra Klostrene; med andre Ord, det er i Virkeligheden Kristendommen, som ogsaa paa dette Omraade har vist sig som den store Kulturmagt, den mægtigste, som Verden nogensinde har seet, skjønt den som oftest har virket i det stille. Om Frugtavlens i Norden kan det med temmelig stor Sikkerhed paastaaes, at den skyldes helt ud Klostrene og Kristendommen. Det er en Kultur, som stammer fra det gamle Rom, og som forbandt sig som saa meget andet af den romerske Kultur med Kristendommen og med denne trængte ind over den germanske Folkeverden. At saa er Tilfældet, viser ogsaa de Navne som bruges om forskellige Frugter, der uden al Tvivl er af romersk Oprindelse¹⁾.

Foruden Frugttræerne er ogsaa en hel Del andre Planter komne til os gennem Klostrene. Saaledes de forskellige Kaal-sorter, hvoraf dog muligens enkelte simple Arter har været kjendt før Kristendommens Indførelse, Gulrødder, Erter, Bønner, Salat, Timian, Persille, Pastinak o. s. v. Saagodtsom alle de Kjøkkenvekster, der dyrkes for Tiden, findes allerede i Middelalderen, om end i tarvelige og lidet udviklede Varieteter. Det samme gjælder en stor Del af vore mere almindelige Prydplanter i Haverne.

Det fortjener ogsaa at bemærkes, at der findes en Del Planter i Norden, som almindeligvis antages at være forvildede, og som oprindelig synes at være komne fra Haverne og da kanske især fra Klosterhaverne. Jeg skal nævne enkelte saadanne Planter:

Inula Helenium L., gammel Lægeplante, forvildet paa enkelte Steder i det sydlige Norge, i Skaane og i Danmark.

Bellis perennis L., forvildet her og der.

¹⁾ Se videre min Afhandl. i Bergens hist. Tidsskr. No. 6 og V. Hehn: Kulturplanzen etc. S. 393 flg.

Levisticum officinale, Koch. Forvildet nær Husene paa sine Steder.

Aquilegia vulgaris L., der ofte findes i gamle Haver, og efter Blytt nær Kirke- og Klosterruiner.

Pastinaca sativa L.

Myrrhis odorata Scop.

Coriandrum sativum L.

Annethum graveolens L.

Colchium autumnale L., (forvildet i Danmark).

Crocus vernus All.

Berberis vulgaris L.

Sambucus nigra og *S. racemosa* L. o. s. v.¹⁾

Er det end vanskeligt, tildels umuligt i det enkelte at efterspore den Betydning, Klostrene har havt for Havebrugets Udvikling i Norden, saa staar det dog som sikkert, at deres Betydning har været meget stor, og at Klostrenes Beboere har været vore første Lærere paa dette Omraade som paa saa mange andre. Vi har vanskeligt for ret at forstaa, hvilken Velsignelse Klostrene har bragt os i saa mange Retninger, og overhovedet vil vel vor Tid have vanskeligt for at forstaa den Rolle, de i kulturhistorisk Henseende spillede i Middelalderen. Vi ere saa vante til at høre Munke og Klostre lastede og spottede, at det kunde være godt, om man ogsaa vilde betragte den anden Side af Billedet.

¹⁾ Se Blytts og Langes Floraer og Schübeles Viridarium.

Bidrag til Hærhulismens Historie i Norge.

(Uddrag af Nils Justen Niehman's Selvsbiografi ved S. A. Sørensen.)

Nils Justen Niehman var født 7. Januar 1728 i Skien, og var en Søn af senere Sørenskriver til Sejen: Tobias Niehman. Hans Moder døde, da han var 6 Aar, og da hans Fader var i et konstitueredes, saa snart en Amtmand, Sørenskriver, Tolket eller anden Eftedmand faldt af, blev det en gammel Bedstemoder, som mest fik med Curians Opdragelse at gøre. Der blev da, som man kan tænke sig, ofte en Strid mellem hende og den livlige Gut. Han vilde helst være på Gaden, og Kvalkebakk, på Skuter og slæde med Jevnsaldrende. *Bedstemoderen* vilde han skulde sidde inde og prøvede på at føre ham til det bade med Røg og med Gutter. Men lykkes det hende, saa fandt den vilde Gut Bsteden på at drive stikens Spilopper med gamle Bedstemoder.

Det blev bestemt, han skulde studere, og efterat have taget privat Infortion i Sejen og Kragerø, blev han 31te Juli 1736 indmatriculeret ved *Kjøbenhavns Universitet*, hvor han endte *Philologi* og i 1739 aflagde theologisk Examen. Der Privilegi, han fik i *Kjøbenhavn*, var neppe af det heldigste. Datteren i Huset, som han, lagde en Flak på ham, og om det end ikke kom

¹ Forleden Aar kom jeg i *Sandhed* over en skreven Bog på ca. 100 Omrykkelde, som viste sig at være skrevet af Nils Justen Niehman og at indholdt en Del af denne Selvsbiografi. De *Historier* blev alvorlig grebet af den Tidts dramatiske Beretning og giver en levende Fremstilling af flere Episoder som tidligere erindres, her vi sees, at et Uddrag vilde kunne læses med Nærværelse af Videnskabs Læserne.

